

## NEAGOE BASARAB – MODELUL „OMULUI DESĂVÂRȘIT ȘI ÎNTREG”

Acad. Eugen Simion\*

*Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie* este un manual de morală scris întâi în slavonește, în perioada 1512–1521, și tradus în românește, probabil, de un cărturar din preajma lui Udriște Năsturel, în timpul lui Matei Basarab<sup>1</sup>. Ioan, ecleziarh al Curții, editează cu mari erori și intervenții neinspirate copia românească a scrierii, provocând – după cum arată cei care se ocupă de această temă – nemulțumirea lui Hasdeu. Cartea fusese tradusă în parte (partea a doua) în grecește, se presupune, de un Manuil din Corint. S-a pus, de la început, chestiunea paternității acestei scrieri moralistice, în care religia se amestecă în chip curent cu înțelepciunea răsăriteană... O dezbatere ce a trecut, timp de aproape 200 de ani, de la o generație la alta de istorici, filologi și istorici literari. Hasdeu, o autoritate în toate aceste discipline, crede că autorul nu poate fi decât Neagoe Basarab, domnitorul-cărturar, și că prima variantă a cărții a fost scrisă în românește. Alții, foarte mulți și cu mare autoritate în materie (Ioan Bogdan, D. Onciu, Nicolae Iorga, Sextil Pușcariu, Ovid Densusianu etc.) recunosc că autorul este, într-adevăr, Neagoe – mare sprijinitor al culturii românești –, dar că opera este redactată, nu în română, ci în slavonă și că ea a fost tradusă în română în secolul al XVII-lea. Adversarii paternității lui Neagoe asupra acestei opere care transcrie sfaturile creștine și de ceremonie sunt, și ei, foarte importanți: A. Philippide, Demostene Russo, P.P. Panaitescu. Aceștia consideră *Învățăturile* o compilație religioasă compusă de un călugăr greu de identificat, oricum nu domnitorul este creatorul acestui ghid moral și religios sau, mai degrabă: ghid de morală religioasă și de comportament ortodox. Literații propriu-ziși s-au arătat mai circumspecți în privința valorii estetice a textului, original, compilat sau tradus din grecește, text „mozaic” – cum îi spune Demostene Russo. De abia generațiile mai noi de istorici literari (Al. Piru, Dan Zamfirescu, Dan Horia Mazilu) au încercat să găsească în el note de literaritate autentică. G. Călinescu nu-i acordă cărții decât

---

\* Academia Română, președintele Secției de Filologie și Literatură, directorul Institutului de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”.

<sup>1</sup> Datele și istoria acestui manuscris esențial pentru literatura noastră morală și religioasă au fost reconstituite de Dan Zamfirescu (în *Studiu introductiv* la ediția *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*. Text ales și stabilit de Florica Moisiș și Dan Zamfirescu. Cu o traducere a originalului slavon de G. Mihăilă. Studiu introductiv și note de Dan Zamfirescu și G. Mihăilă. București, Editura Minerva, 1971) și Dan Horia Mazilu (*Dicționarul general al literaturii române*, 2012).

câteva rânduri, zicând că adaptarea (din Hrisostom) este făcută „cu spontaneitate și undulări proprii, pline de patos”. Prea puțin, trebuie să recunoaștem, pentru a impune un text, indiferent cine l-ar fi scris, în literatură.

Adevărul este că, citite azi, *Învățăturile* – scrise direct sau dictate cuiva, un om învățat oricum, bun teolog, la curent și cu scrierile morale ale Antichității și cu literatura bizantină – lasă o impresie mai puternică decât spontaneitatea, undularea și patosul frazelor... Este, cum au observat mulți comentatori (Hasdeu este cel mai entuziast dintre toți, văzând în *Învățăturile* „falnicul moment de literatură, politică, filosofie și elocvență”), o operă de meditație religioasă și morală în mediu medieval răsăritean și cu mentalități în care regăsim și ceva din tradițiile spiritualității noastre. Comentatorii mai noi (Dan Zamfirescu și Dan Horia Mazilu) recunosc, de pildă, „omenia” în pedagogia recomandată de *Învățăturile*..., element esențial în codul moral românesc. „Omul dezăvârșit și întreg” – modelul de care vorbește Neagoe, trebuie să aibă, pe lângă alte virtuți, cum ar fi „minte slobodă și chibzuitoare”, și pe aceea de a fi omenos, adică om bun, milos, cinstit și drept. Toate acestea definesc omul din om și întregesc calitatea lui esențială ca ființă și model uman și social.

*Învățăturile*... cuprind, după cum se știe, două părți. Prima – o teologie, dar mai ales o pedagogie pentru uzul celor meniți să cărmuiască, iar cea de a doua – cea mai interesantă sub raport spiritual și moral, după gustul meu – este, cum am zis, un manual de morală practică. Destinatarul principal este Theodosie, fiul care va prelua, într-o zi, povara domniei, dar cel care păstorește azi și a acumulat deja o vastă experiență (Theodosie) se adresează și altora (boieri, slujitori, dregători etc.). Sursa acestor reflecții și sfaturi folositoare pentru cei care vor să se apropie de modelul „omului dezăvârșit și întreg” este, se vede limpede, *Biblia*, cu precădere *Noul Testament*. Omul întreg, desăvârșit este, înainte de toate, un bun creștin. Desăvârșirea și întregirea lui pornesc, așadar, de la ceea ce recomandă textele sacre. În afara credinței în Dumnezeu și a moralei creștine nimic nu se poate gândi și nimic nu se poate face pentru om. Și omul însuși nu poate reflecta la *desăvârșirea* lui, sub toate aspectele, dacă se îndepărtează de divinitate. De aici pornesc toate și la capătul divinității se opresc toate.

*Biblia* și scrierile Sfinților Părinți (izvoarele principale ale filosofiei și moralei medievale în toată lumea creștină) nu sunt, totuși, unicele puncte de referință în *Învățăturile lui Neagoe*... Cei care au studiat tema semnalează textele isihastice, omiliile lui Ioan Hrisostom, *Cuvântul de laudă* întocmit de Eftimie al Târnovei în cinstea împăraților Constantin și Elena, precum și alte surse de înțelepciune laică, cum ar fi, de exemplu, *literatura sapiențială* a Renașterii. Fiind vorba de formarea spirituală și morală a monarhului desăvârșit, comparația *Învățăturilor* cu *Principele* lui Machiavelli (contemporan cu Neagoe, *Principele* este scris în 1513 și publicat în 1532) și *Curtezanul* diplomatului Baldassarre Castiglione (1478–1529) se impune aproape de la sine. Acesta din urmă face elogiul omului perfect de la Curte în epoca Renașterii. Vorbește întâi despre modul în care se constituie un principat și despre tipurile de principate, între ele și acelea

în care sunt reunite *Statele Bisericii*. Important pentru consolidarea și puterea unui stat este ca el să aibă nu mercenari, ci forțe armate proprii. Mercenarii sunt primejdioși, nedisciplinați, infideli, ambițioși. În timp de pace, zice Machiavelli, te fură, în timp de război te pot trăda, și atunci te fură dușmanii. În capitolele XV–XXIII, deseori citate, aflăm și un portret al *principelui*, nu ideal, perfect virtuos, după modelul propus de religie, ci al conducătorului realist, eficient, altul decât cel pe care îl imaginează filosofii și scriitorii. Machiavelli îi ironizează pe acești utopiști și propune, în tratatul său, un model de conducător în care intră, masiv, logica faptelor sau logica realului, nu aceea a imaginarului. Este mai bine, scrie el, ca Principele să fie crud – dacă este necesar să fie – decât inutil mizericordios; este mai util pentru stat și pentru el să fie temut și respectat, decât iubit și nu suficient ascultat și respectat; este necesar ca Principele să știe să fie vulpe și leu în același timp, să nu-și țină jurământul, când este mai profitabil să uite de el; să știe, de asemenea, să fie milos, fidel, sincer, pios, uman, când este necesar să fie, să nu se despartă de bine, dacă se poate, dar să nu ezite să îmbrățișeze răul, dacă este necesar s-o facă, pentru că în acțiunile omului și, cu precădere, ale Principelui, contează totdeauna scopul final...

Este ușor de observat că modelul Principelui din opera lui Machiavelli a circulat în toată Europa medievală și s-a impus în bună măsură. El nu pune accentul, necondiționat, pe ideea de virtute, morală, perfecțiune, credință incoruptibilă, ci pe ideea de forță și eficacitate în exercițiul puterii, de adaptare la circumstanțe, și pe diplomație, inteligență politică. Principele lui Machiavelli este, în genere, modelul conducătorului politic cinic, îndepărtat de virtuțile recomandate de Biserică sau, mai aproape de adevăr, conducătorul–despot care folosește toate mijloacele pentru a-și atinge scopul, pentru că scopul scuză mijloacele...

Cum se situează modelul *omului desăvârșit și întreg*, propus de *Învățăturile lui Neagoie...*, față de modelul occidental prefigurat de Machiavelli?

Păstrând proporțiile și respectând structura, într-adevăr mozaicală a operei, putem spune că, simțind în coaste împunsătura suliței otomane și, cum se va vedea, un acut sentiment de instabilitate politică, domnitorul valah încearcă, ajutat de oamenii învățați din vremea lui, să alcătuiască un ghid al *principelui* răsăritean. Aflat sub vremi, el trebuie să țină bine cârma corabiei, să știe când trebuie să fie înțelept și să cedeze (să plece capul până trece urgia) și când să se apere cu curaj și dibăcie... Chiar dacă *Învățăturile* nu reprezintă integral sau parțial creația lui, ci este doar o compilație – cum cred unii specialiști –, opera în sine, transpusă în limba română, merită luată în seamă și prețuită cum se cuvine, pentru că ea reprezintă o opțiune, propune un model de existență (modelul, repet, al „omului desăvârșit și întreg”) și un model de domn (principe) înțelept, în condițiile Răsăritului european. Ea n-a circulat și, din această pricină, n-a avut urmări în lumea românească, așa cum s-ar fi convenit să aibă, dar acest fapt nu ne împiedică s-o citim, să-i prețuim frumusețea limbii și, de multe ori, finețea meditației.

Cum este de așteptat de la un cârmuitor creștin din secolul al XV-lea, aici, într-o istorie tulbură, amenințată din toate părțile, *Învățăturile lui Neagoe* către viitorul domnitor, fiul său, încep cu îndemnul de a cinsti și lauda „și zioa și noaptea și în tot ceasul și în tot locul” pe Dumnezeu. „Cu glas necurmat și cu cântări nepărăsitate”, adaugă domnitorul-moralist... „Cântări nepărăsitate”, splendidă precizare. Cugetările sunt, în genere, luate din *Biblie* și, deci, cunoscute. Limba în care sunt expuse este deseori încântătoare. O limbă ce încearcă, într-o fază în care vocabularul este redus și sintaxa încă nesigură, să cuprindă noțiuni mai complexe și reflecții cu subiecte mai abstracte. De aici pleacă frumusețea estetică a textului ce vrea, de pildă, să spună că Dumnezeu „au întocmit și firea ființei noastre” omenești și, în acest scop, ne-a dat „minte și cuvânt și suflet îmbrăcate în trup [...], ne-au înfrumusețat cu chip și cu podoabă și ne-au tocmit cu toate dichisile cele bune”... *Dichisile cele bune* sunt, apoi, enumerate, nu singure, ci însoțite de îndemnuri sănătoase, cum ar fi, de exemplu, acela ca omul să deschidă gura nu să slobozească „cuvinte spurcate și vorbe scârnave, care nu să cad și nici să cuvin”, nici să bârfească, nici să răspândească vorbe deșarte ori „patimele cele drăcești”, ci să-l laude și să-l cinstească pe Creator („făcătorul și dătătorul tuturor”). Printre patimele drăcești și cuvintele necuvenite se află și cele ce ațâță, sunt avertizați cei ce urmează acest curs de morală a spiritului, „pohtele trupești”. Toate acestea (și încă altele ce vor fi denunțate, afurite în capitolele următoare) sunt înșirate într-un fel de mitologie a negativităților ce-l amenință pe omul care aspiră spre desăvârșire. Pe poarta ei se află o propoziție, ca în *Infernul* descris de Dante, luată din Cartea Apostolilor: „vorbele cele rele strică și putrezesc năravurile cele bune”.

Să observăm că *Învățăturile* pe care le analizăm aici, pentru a surprinde semnele de finețe a gândirii și, inerent, notele lor de literaritate, pun accent pe valoarea cuvântului bun, potrivit, rodnic și repudiază, cu insistență, cuvintele *deșarte*, *spurcate*, *scârnave*, acelea ce strică moravurile (năravurile) bune. Stricăciunea omului, vrea să spună (și spune cu o suspectă frecvență și vehemență!) acest înțelept pedagog medieval, începe cu vorba urâtă, vorba ce atacă și roade (putrezește) gândul bun și purtarea cuviincioasă.

După calitatea cuvântului, în epica cârmuitorului drept și cinstit cu aspirație spre desăvârșire și completitudine, vine *milostenia*. Aceasta vrea să spună că *domnitorul* (în cazul de față iubitul fiu Theodosie, care va ajunge într-o zi domnitor, trebuie să fie „milostiv tuturor oamenilor și tuturor gloatelor, care ți le va da Dumnezeu pre mâna ta”... *Mila* este o virtute creștină și, alături de *cumpătate*, *dragoste de divinitate și de vecini* („în dragostea cea desăvârșită către Dumnezeu și către vecini și-au petrecut viața aceasta cu obiceiuri și tocméle îngerești”), *blândețe* și *nemânie*, *curăție*, *minte cea întregă*, *înțelepciunea cea plecată* și *plângerea smerită* intră în ecuația morală a omului desăvârșit și întreg și, totodată, intră în codul moral al celui care are puterea. Adică al domnitorului. Și el trebuie să-și petreacă viața și să-i conducă pe cei pe care-i păstorește cu „obiceiuri și tocméle

îngerești”. Numai astfel își va face un nume bun într-o lume pe care Neagoe, ca orice om pășit, trecut prin multe, o vede sfârtecată de patimi urâte. Imaginea acestei lumi înșelătoare și nestatornice dominată de rele și îndepărtată de un ideal moral absolut (acela întruchipat de Dumnezeu) este sugerată, cu posibilitățile limbii de atunci, într-o proză morală densă și colorată, cu sintagme uluitoare, uneori. Proza începe cu o descripție a tabloului, tabloul lumii în care stăpânește invidia și minciuna, după care descripția vizionară este pusă, pentru a-i da mai multă autoritate, într-o parabolă formulată în termeni biblici și, la urmă, vine *tâlcul* acestei închipuiri despre înșelăciunea lumii și desfrâul provocat de rău. Iată cum începe acest triptic epic-moral în închipuirea naratorului Neagoe:

„Iară lumea aceasta cu adevărat iaste rea și înșălătoare și pizmătarită și urătoare. Că cât dăruiaște pre priiatenii ei, apoi iar cu mânie și cu urgie întoarce și ia înapoi și-i trimite goli de toate bunătățile și îmbrăcați în rușine și însărcinați cu toate greutățile în scârba cea de veci, și pre cei ce-i înalță iarăși degrab’ îi supune suptu picioare și-i smerește cu sărăciia cea mai de apoi și sânt bucurie tuturor vrăjmașilor lor. Așa și într-acesta chip sântu darurile ei. Așa sântu milele ei, și iaste vrăjmașă priiatenilor ei și făcătoare de rău tuturor celor ce fac voia ei și cu mânie aruncă-i jos pre toți cei ce să razimă de dânsa, și slăbește pre toți ceia ce să nădăjduiescu spre dânsa. Cu cei nebuni să sfătuiască și face făgăduiale mincinoase, numai ca să-i tragă cătră sine. Deacii ei, deaca să apropie cătră dânsa, ea să află fără înțelepție și mincinoasă și nu umple făgăduialele ce le-au făgăduit. Că astăzi unge gârtanul lor cu unsori de bucate dulci, iar mâine ia-i pune de-i mănâncă vrăjmașii lor. Astăzi pune pe vreunul dentr-înșii împărat, iar mâine ea-l dă în rea robie. Astăzi iaste îndăstulit cu de toate bunătățile făr’ de număr și făr’ de seamă, iar mâine ea-l mână de cere pre ulițe, den ușă în ușă. Astăzi coruna slavei pune în capul lui, iar mâine ea-l pune cu capul jos pre pământu. Astăzi înfrumusețează grumazii lui cu gherdanuri de aur curat și cu pietri scumpe, iar dimineată ea-l smerește și-l leagă cu lanțuri de hier. În puținea vreme cu toate bunătățile îl face, iar apoi, curând îl uraște și pune pizmă pre dânsul. Astăzi îl veselește, iar mâine cu plângere și cu suspini îi plătește. Ca acesta sfârșit pune ea pre ceia ce o iubescu și totdeauna așa voiaște și într-acesta chip priaște și nu-i iaste grijă de cei ce au trecut, nici îi iaste milă de cei ce au rămas. Ce pre ceia cu hicleșug i-au înșălat, iar pre ceștea iar să nevoiaște cu meșteșugul ei să-i vânéze. Și muncește ca să nu scape nimeni din cursele ei cele ficléne”. După care urmează parabola omului urmărit de un înfricoșător inorog și căzut într-o groapă în fundul căreia se află un șarpe mare și groaznic, patru capete de aspidă, un copac din care se scurge miere și doi șoareci – unul alb și altul negru – care au rostul lor... Omul căzut în groapă și pândit de inorog devine prizonierul acestor elemente/simboluri. Așadar, cei care trăiesc fără credință, conduși de poftete ticăloase ale trupului, cad în groapa păcatului și ce-i așteaptă nu-i deloc bine: „Deci cei ce-și alătură cugetele și-și petrec viața și traiul după voia aceștii stăpâne rele și fără credință, iar de bunul și iubitorul de oameni

Dumnezeu ei cu neînțelepția lor s-au depărtat și s-au amestecat cu mare bucurie în lucrurile lumii și de cele ce vor să fie n-au socotit, nici ș-au adus aminte, ci au petrecut tot în voia și în pohtele trupului, iar pre ocaianicul și ticălosul suflet l-au părăsit, de s-au topit de foame și au pățimit întunerece de nevoi și de răutăți, aceștea să aseamană unui om ce fugea de un inorog și nu putea nicicum să rabde și să târpească strigarea și zbieretul glasului lui cel groaznic și înfricoșat, ce fugiia tare, ca nu cumva să-l ajungă și să-l mănânce. Și așa fugind, căzu într-o groapă mare. Și, deaca căzu într-însa, el află acolo un copaci și să apucă de să urcă într-însul și stătu cu picioarele pre niște ramuri și gândea că va fi în pace și fără de nici o grijă. Iar, deaca să urcă, el căută la rădicina acelui copaci și văzu doi șoareci: unul era albu, iar altul era negru. Și rodea totdeauna acel copaci, în care era el, și atâta-l rosea, cât puțintel era să cază jos. Deacii căută în fundul acei gropi și văzu un șarpe mare și groaznec, și unde sufla și ieșă din gura lui pară de foc și venea cu gura căscată și cu dinții rânjiți, numai să-l înghiță. Deacii iar căută spre partea încătro sta el cu picioarele, și văzu 4 capete de aspidă, unde să iviia din malul acela ce era. Și iar căută în sus, și văzu unde pica dintr-o ramură [a acelui copaciu] câte o picătură de miiare. Și, deaca văzu acea puținea miiare, uită de-a-și mai aduce aminte de acele răutăți multe ce-l încungiurase, că denafară de acea groapă sta inorogul gata să-l mănânce, iar în fundul gropii rânjiia acel șarpe groaznec, ca să-l înghiță, iar copaciu în care să urcase era puținel numai să cază, iar picioarele și le pusese pre niște ramuri uscate și putrede. Și uită aceste răutăți și greutăți toate, și să porni spre acea ramură ce pica puținică miiare”.

Și, după ce înfățișează această parabolă înfricoșătoare, naratorul, spre a fi mai sigur că parabola este înțeleasă cum trebuie, în adevărata ei semnificație, o tâlcuiește, adică traduce în limbaj mai direct simbolurile închipuirii: „Aceasta iaste închipuire celor ce să înșală cu înșălăciunea lumii aceștia, care acum ți-o voi tâlcui: inorogul semnează moartea, care gonește să ajungă pre tot neamul lui Adam; iar acea groapă mare iaste lumea aceasta, care iaste plină de cursele morții; iar copaciu acela, carele rodea acei 2 șoareci totdeauna, de carele să apucase de să ținea acel om, acela iaste viața a fieștecăruia om, și să scurtează trecând ziua și noaptea, și să apropie de săvârșit; iar acele 4 capete de aspidă semnează 4 stihii, din care să tocmește trupul omului, care de le va purta cineva rău și cum nu să cade, deacii i să va răsipi tocmirea trupului; iar focul acela ce ieșă den suflarea acelui șarpe, acela semnează groaznecele și cumplitelile mațe ale iadului, care așteaptă să înghiță și să mistuiască pre cei ce iubescu mai vârtos frumusețile și cinstea lumii aceștia decât bunătățile veacului ce va să fie; iar acea picătură de miiare semnează dulcelele lumii aceștia, cu care amăgește ea și înșală pre priiatenii săi și nu-i lasă să să grijască de spăseniia și mântuirea sufletelor lor”.

Morala fabulei este simplă și, sub alte forme, revine în *Învățăturile* acestea în care sunt adunate înțelepciunile și închipuirile evului de mijloc răsăritean. Omul, fugărit de moarte (inorog), dominat de stihiiile ființei interioare și pândit de focul

iadului (șarpele), trebuie să se îngrijească în cursa vieții sale (groapa înfricoșătoare) de mântuirea sufletului...

Și, pentru a consolida această *etică a spăseniei și mântuirii* (o putem numi astfel), *Învățăturile* aduc o nouă parabolă (*parabola prietenilor fățarnici*, i-am putea zice), în care este vorba de *griji, scârbe, inimi rele*, de oameni care umblă *cu fățării și îndoiri*, iar în partea frumoasă și trainică a lumii se află „credința, dragostea, nădejdea, milosteniia, dreptatea, iubirea de oameni, curăția, ruga și alte bunătăți multe”... Adică toate însușirile omului care aspiră spre întregirea și desăvârșirea sufletului, pe scurt: *modelul medieval* de existență. Impresia pe care o avem, când citim această proză moralistică și simbolică este, repet, că limba română are, acum (secolele al XVI-lea și al XVII-lea), într-o bună măsură, capacitatea de a cuprinde și exprima valorile umanismului european, cu un accent pus pe *milostenie*, o noțiune pe care, s-a reținut, Machiavelli o folosește cu mare circumspecție atunci când definește morala Principelui său, iar, mai târziu, Nietzsche o va respinge categoric din codul moral al omului superior. În limbajul lui Neagoe sau al aceluia ce-i traduce gândurile, omul bun, plăcut lui Dumnezeu și folositor, aici, pe pământ, umblă „cu adevăriniță și desăvârșit”, nu cu „întristăciuni”, nici „fățării” (infidelități cinice). Când vede suferința fratelui său (vecinul) sau când el însuși are un mare necaz, trebuie ca inima să i se umilească („i se umili inima”) și *să se căiască*...

Nu lipsește din acest ghid de viață spirituală și de morală practică ideea biblică a zădărniciilor și a prăbușirii mărilor lumești. O găsim și aici într-o pagină memorabilă ce cuprinde, în imagini sublime prin frumusețea lor naiv împodobită, o cutremurătoare imagine a risipirii inevitabile a lumii materiale. O viziune eschatologică amplă ce îmbrățișează toate planurile existenței, de la marile împărății transformate în pulbere până la dispariția frumosului chip al femeii iubite: totul a devenit țărână. Cine a compus-o a citit bine cărțile sfinte și a știut, poate, să combine imaginile apocalipselor din alte scrieri, laice, unind rugăciunea cu patosul înfricoșării, filosofia nălucirilor omenesti cu ideea salvării prin credință în divinitate. Un fragment – nu singurul – de veritabilă literatură de meditație în marginea unei teme majore (moartea individului și efemeritatea puterilor și strălucirilor vieții pământene) și, în interiorul acestei enorme aglomerări de imagini ale trecerii și pulverizării universului material, aflăm un discurs melancolizat, liric, în note grave, despre destinul omului și despre salvarea lui prin credință și milostenie. *Milostenia*, zice naratorul iscusit din *Învățături*..., ne va duce spre porțile cerului. Ce se întâmplă când porțile cerului se deschid, nu spune sau nu știe, dar ce lasă în urmă știe și spune cu o febrilă resemnare și o gravitate pasionată:

„Vedeți împărații și nu vă mai înșălați, vedeți domnii și nu vă mai uluiți, că deaca să dăspart de viața aceasta și deaca să îngroapă, deacii cine mai poate cunoaște pre care au fost împărat și puternic? Iar de moarte nicicum nimeni nu să poate mântui, ci toți vor să să cutremure de păharul ei. Iată că iaste și el ca

fiștecăre om și-i iaste frică și să cutremură de dânsa. Cel ce era mai nainte puternic și înfricoșat, iar acum, iată, să duce ca un osândit; și de cel ce să cutremura ieri cei urgisiți, iată acum cu totul să ia, și toată înțelepciunea și puterea lui piare. Și pre dreptate să spăimântează, că văzu puterile îngerești și-și uită toată oblăduința sa. Văzu chipul stăpânului Hristos și să schimbă fața sa. Unde iaste acum puterea și măriia cea domnească? Că multe povățe ne trebuiescu să ne povățească și să ne treacă prin vămile cele din văzduh. Dar de vreme ce, când vom să mergem vre într-o lature de loc, sau vom să întrăm vre într-o cetate streină și neștiută, noi cătăm și cercăm să aflăm vreo povăță, să ne poată povățui bine; cu cât mai mult încă ni să cade să avem atunci povăță și ajutoriu acolo, unde și când să va întoarci și va trece slava noastră ceastă trecătoare și înșălătoare în moarte. Ca să acopere și să dăpărteze puterile și biruitorii cei mari ai lumii aceștia cei nevăzuți, din văzduh, pre cari-i nemerescu și le zic sfintele scripturi, că sânt vameși și ispititori și vrăjmași. Atuncea bun ajutor și bună povăță ne va fi noao milosteniia și ne va duce drept prin porțile cerești. Acolo vom avea procatori buni săracii, pre carii i-am miluit, mai nainte de moartea noastră, într-această lume. Pentru aceia să silim să miluim pre toți mai nainte, până ce nu ne ajunge moartea. Și toți căți sântem împărați, domni, boiari și slugi, veniți și căutați în mormânturi și vedeți ce vă faceți, și vă cutremurați! Veniți și voi, cei ce aveți griji și vrajbe unul pre altul, și căutați de vedeți cum vă răsipiți, și vă împăcați. Caută cu tot de-adinsul în mormânt și vezi pre cei ce zac acolo într-însul și cunoaște care au fost împărat și care sântu oase de domn. Vezi groaznecul și înfricoșatul chip și față a oaselor și zi dar: dentr-aceștea, care au fost împărat și care au fost domn, sau care au fost boiariu sau care au fost slugă, sau bogat sau sărac, sau bătrân sau tânăr, sau care au fost harap și care au fost om frumos? Au doar nu sântu toți țărână? Au nu sântu toți pulbere? Au nu sântu toți plini de împuțiciune? Au nu ne sântu acum urâte oasele celora ce ne era odată dragi? O, mare nevoie și greutate! Unde iaste acum [frumusețea] obrazului? Iată, s-au negrit. Unde iaste rumeneala feței și buzele cele roșii? Iată, s-au veștejit. Unde iaste clipeala ochilor și vederile lor? Iată, să topiră. Unde iaste părul cel frumos și pieptănat? Iată, au căzut. Unde sântu grumazii cei netezi? Iată, s-au frântu. Unde iaste limba cea repede și dăslușită? Iată, au tăcut. Unde sântu mâinele cele albe și frumoase? Iată, s-au deznodat. Unde sânt hainele cele scumpe? Iată, s-au pierdut. Unde iaste înflorirea statului? Iată, au perit. Unde sântu unsoarele și zulușiile cele cu miros frumos? Iată, s-au împuțit. Unde iaste veselii și dăzmirdăciunile tinerețelor? Iată, au trecut. Unde sântu părerile și nălucirile omenești? Iată, să făcură țărână, că țărână au fost [...]

Și vai de cela ce să va afla că au lăcuit în traiu și în viață spurcată în lumea aceasta, că [cu] multă rușine și ocară va sta înaintea lui Hristos Dumnezeu. Ia aminte și socotește, o, oame, acestor cuvinte ce fură grăite, și caută în mormânte și vezi oasele noastre cum zac, și-ți vino în gând și în firea inimii tale, și cugetă ce sfârșit vei să aibi, și te întoarce cu lacrimi. Și de vei putea să-ți aduci aminte, chibzuiaste și zi:



Carele iaste împăratul și carele iaste omul cel prostu și de nimic? Carele iaste bogatul și omul cel lăudat, și carele iaste săracul și cel de nimic? Carele iaste robul și carele iaste cel slobod? Sau carele iaste stăpânul, sau care iaste sluga, robul și slobodul? Cu adevărat întocma va fi stăpânul și sluga, robul și slobodul. Și cu adevărat din lucrurile lor sau să vor înălța, sau să vor rușina. Și cu adevărat din lucruri vor fi cunoscuți și cei ce vor fi aleși întru mărire și întru înălțime”.

Se spune că în orice pasaj din *Sfânta Scriptură* putem afla patru sensuri: *un sens literal, un sens alegoric sau spiritual, un sens tropologic sau moral și un sens anagogic*, în legătură, evident, cu viziunea eschatologică<sup>2</sup> care a trecut în literatura laică și a fost cultivată, mai ales, de romantici. Eminescu este, la noi, exemplul la îndemâna oricui. Michel Zink, un specialist în literatura Evului Mediu, observă că exegeții vor să descopere mai ales primele trei sensuri dintr-un text medieval care pornește, de regulă, de la *Cartea Sfântă*. Cel de al patrulea (*sensul anagogic*) tinde să fie confundat cu cel alegoric, ceea ce mi se pare exact, dar nu numai pentru cele două ultime sensuri citate, ci pentru toate. În definitiv, când citim un fragment ca acela reprodus mai sus (din *Învățăturile...*), îl citim cu prioritate, dacă nu în exclusivitate, ca o alegorie. Ceea ce și este în realitate. Viziunea eschatologică (*anagogică*) intră, ca și simbolistica morală și spirituală, în această parabolă care cu un capăt înfricoșează, sugerând iluziile vieții și zădărniciile lumii, iar cu celălalt arată calea spirituală, drumul spiritului spre porțile cerului după moartea inexorabilă a trupului...

*Învățăturile lui Neagoe* nu fac excepție de la aceste reguli ce funcționează în literatura medievală cu teme religioase și, în consecință, trebuie citită ca atare. Alegoria, pe care Quintilian o definea ca „o metaforă dezvoltată”, iar învățații lumii medievale (Sfântul Augustin, de pildă) văd în ea „un trop prin care se semnifică altceva decât se spune” (cf. Michel Zink), este și pentru Neagoe al nostru un instrument retoric curent. Pildele lui, căci așa vedem că sunt *Învățăturile* sale, fabulele, parabolele, sfaturile ce se aglomerează în acest monolog pedagogic ajung, toate, la o alegorie sau chiar pornesc de la o alegorie luată din *Biblie*. Curiozitatea este că, pentru a lămurii mai bine sensurile morale și spirituale, naratorul lui Neagoe (identificat cu el însuși, autorul textului) dă și *tâlcul* alegoriei (fabulei), cum am văzut mai înainte. Uneori precizează această operație exegetică, avertizându-și ascultătorii că urmează *tâlcul* (tălmăcirea) celor citate și comentate, alteleori, ca în cazul viziunii eschatologice dinainte, prelungește discursul cu un nou discurs, mai scurt, în alți termeni. Un discurs suplimentar, sintetic, întăritor, lămuritor și, să se observe, amenințător. După ce i-a arătat omului (mă rog, fiului Theodosie) ce se întâmplă cu lumea trecătoare și i-a dat o imagine, cât se poate de dezolantă și completă, a deșertăciunii acestei lumi, îi spune, s-a văzut din pasajul citat mai sus, direct, în tonuri aspre, pedepsitoare, ce-l așteaptă când va ajunge în fața lui Hristos, judecătorul cel drept: („Și vai de ceta ce să va afla că au lăcuit în traiu și în viață

<sup>2</sup> Cf. Michel Zink, *La constitution d'une littérature: L'allégorie medieval: rhétorique et exégèse*, vol. *Introduction à la littérature du Moyen Âge*, Livre de poche, 1993, p. 108.

spurcată în lumea aceasta, că [cu] multă rușine și ocară va sta înaintea lui Hristos Dumnezeu. Ia aminte și socotește, o, oame...” și, după ce mai laudă o dată „slava cea neschimbată” și „adeverita credință”, Neagoe trece la alte pilde, arătând unde poate duce lipsa de „îngăduială” (toleranță) și de „facere de bine” sau, mai exact, unde ajung biruitorii și puternicii lumii care se abat de la mai sus-numita „sfânta adeverita credință”.

Ajung, de bună seamă, în „întunericele iadului”, dar înainte de a ajunge acolo, pe locurile biruinței și măririi lor lumești se va instala apocalipsa. Apocalipsa dezvăluie și a minciunii. „Adeverința” va pieri și se vor întări „limbuția” și „măscăriile”, adică o altă față a eschatologiei. *Învățăturile...* abundă în astfel de imagini ale răsturnării ordinii creației divine pe pământ, acolo unde învinge necredința. Omul Evului Mediu are o imaginație bogată a răului, și în ficțiunile și confesiunile sale domină fantezmele negativității. Uneori ele au și o calitate estetică, cum se întâmplă în fragmentul ce urmează. Blestemul, *scârba* (un termen ce se repetă în discursul lui Neagoe), imaginea răsturnată a mașinării lumii (cum ar zice Eminescu) se unesc cu rugăciunea și sfatul ocrotitor, menit să avertizeze omul fără credință și să îndrepte, de este nevoie, pe cel care a păcătuit deja. Pedagogia nu lipsește niciodată din acest *discurs povătuitor* (așa l-am putea numi) în care spaima (strategia înspăimântării) „tainește” (un cuvânt frumos, foarte expresiv, cu mai multe semnificații în limbajul omului medieval!) mereu cu umilința și speranța. Iată cum arată lumea învingătorilor care s-au îndepărtat de „adeverita credință”:

„Că din biruitorii și puternicii lumii aceștia, pre mulți i-au ajunsu judecata și mâniia mai nainte de vreme și fură aruncați în întunerecele iadului. Și judecătorii fură judecați de ceia care-i judecase ei. Și cei bogați apoi sărăciră, și cei înțelepți fără de zăbavă și de năprasnă nebuniră, și cei tari și vârtoși slăbiră, iar cei sănătoși bolnăviră. Și nici un lucru bun și adevărat nu iaste între oameni, cându nu să află în lume nici un cuvios și plăcut lui Dumnezeu. Că feciorii vor batjocori pre părinții lor și muierile să vor lepăda de bărbații lor și nu-i vor băga în seamă, nici bărbații nu vor păzi cugetele și gândurile muierilor lor; fetele cele tinere vor măscări pre fêmeile cele bătrâne, cei bătrâni cu cei tineri vor dobândi minte copilărească. Atuncea nu iaste de a crede pre priiateni sau pre vecini, nici vei îndrăzni să grăiești cu frate-tău de cele de pace, nici să tainești cu dânsul. Că el va cugeta tot cele ce sântu de vrajbă. Și pre vremile acelea va ieși și va viețui pizma și înșălăciunea și nedreptatea, și limbuția să va întări, și nu-și va aduce aminte nimeni de Dumnezeu, nici își va aștepta nimeni moartea. Și pentru aceia să vor înmulți și răutățile, pentru că frica lui Dumnezeu nu se va pomeni, nici să va băga în seamă. Că el ne-au dat minte ca să cugetăm noi înșine cele bune, iar noi gândim în inimile noastre tot cele rele și hiclene. Datu-ne-au putere și bogăție, ca să dăm noi celor neputernici, iar noi în locul acestora ne batem joc și ne rădem de dânșii. Biruință ne-au dat în mâinile noastre, ca cu dânsa să păzim și să răscumpărăm pre cei slabi, iar noi muncim pre cei nevinovați și le facem nevoie. Pentru că nu va fi calea dreptății, nici judecata

cea dreaptă. Dragostea va peri și să va înmulți pizma. Bunătatea va fi ocărâtă și batjocorită, iar fățărnicia să va cinsti și să va crăvi. Urî-se-va înțelepția cea smerită și plecată și să va înălța trufia și să va cinsti. Peri-va adevărul, iar minciunile vor acoperi toată fața pământului”.

Este imaginea, repet, *a lumii întoarse*, în care toate lucrurile se petrec pe dos, pentru că răul a luat locul binelui și, după cum se vede limpede din exemplele date în textul citat mai înainte, *fățărnicia* este cinstită, iar *bunătatea* este ocărâtă și batjocorită. Toate, care va să zică, se smintesc și se strică acolo unde „înțelepția cea smerită și plecată” (însușirea morală și religioasă pe care o recomandă *Învățăturile*...!) a fost înfrântă de trufie. Trufia este un păcat grav în codul etic creștin. Neagoe se referă mereu la ea și nu prididește a-i semnala efectele. Trufia este aceea ce deschide, pe pământ, porțile răului, iar răul nu duce, simbolic vorbind, decât spre „întunecerele iadului”... *Symbolic*, pentru că limbajul acestor *Învățături*... are totdeauna ceva ce se află dincolo de cuvinte: o stare de spirit în care evlavia se unește cu frica, intuiția răului (diabolicului) inspiră viziunile apocalipsului... Omul medieval crede că diavolul se amestecă în existența curentă și că virtutea se câștigă printr-o luptă continuă cu ispitele lui. Imaginarul medieval este populat de acești draci astuțioși și activi care, precum o armată nevăzută, se strecoară peste tot și atacă sufletul individului, îndemnându-l la rele. Arma lui predilectă este viclenia, iar scopul lui, cum sugerează și fragmentul despre „îngăduiala și așteptarea lui Dumnezeu”, este să elimine *adeverința* și să instaureze pe pământ *minciuna*. Ce face Dumnezeu în acest timp de ispită și conflict în teritoriul creației sale? Neagoe ne asigură că Dumnezeu nu se mânie când vede atâtea răutăți, Dumnezeu, „în adâncul bunătății și răbdării” sale, așteaptă. Are milă și miluiește „ca un tată” pe fiul său, nu pentru că n-ar putea să-l pedepsească, ci pentru că are *îngăduială* și știe să aștepte să treacă „năpasta năbuniei” din om. *Așteptarea* intră, dar, în ecuația pedagogiei divine. Așteptarea și mila ... Există, pe scurt, o speranță pentru omul ce pierde „sfânta adevărită credință”. Naratorul moralist al lui Neagoe pune aceste virtuți în capul listei de valori numite „învățătură pentru facerea de bine”.

Totuși răbdarea (așteptarea) și mila lui Dumnezeu nu sunt fără capăt, avertizează acest narator care a cules înțelepciunea de pe unde a găsit-o (din textele sacre) și o sintetizează, acum, în niște *Învățături* în care, așa cum s-a putut constata, toleranța alternează cu o veritabilă pedagogie a afuriseniei și înfricoșării, mergând până la blestem și viziuni ale apocalipsei (eschatologiei). Omul trebuie să le aibă pe amândouă în fața lui. El trebuie să-și cultive neîncetat mintea (s-o cultive în sensul *sfintei adevăritei credințe!*) și să-și îmbrace, în același timp, trupul cu haine sărăcicioase. Adică să urmeze o etică a modestiei și buneicuvinițe, nu a luxului și desfrânării. *Învățăturile*... recomandă, în consecință, o etică a austerității și modestiei. *Cumințenia* este termenul care revine în acest tratat de morală a bunului creștin și, totodată, a omului de bine. Cum face, de obicei, naratorul acesta –

gânditor și judecător moral neobosit, cu imaginație productivă – care vorbește în limbajul pildei și își pune gândurile în parabole. Discursul lui Neagoe se construiește prin acumulări succesive de fapte (referințe), metafora (pe care o folosește cu pricepere, fără să abuzeze de ea) leagă o abstracțiune de un cuvânt brutal concret – în conformitate cu stilul discursului bisericesc. De pildă – „hainele neputrejunii”... Și, totuși, caracterul simbolic rămâne predominant în aceste figuri de stil. Putem spune că *metafora-simbol* leagă și dezleagă aceste parabole în care se îmbulzesc categoriile, lucrurile, fabulele morale. Rugăciunea și afurisirea se îngăduie și se pândesc în frazele despletite și pătimașe, sfătuitoare – de regulă –, dar, la nevoie, poruncitoare. Ele se adresează împăraților și oamenilor simpli, de toate vârstele și de toate rânduilele, în ton apostolic:

„Ascultați, bărbaților, ascultați, muierilor ascultați, împăraților, ascultați, împărăteselor, ascultați, boiari, ascultați, jupâneselor, ascultați, toată vârsta și toate rânduialele, bătrânii și tinerii, bătrânele și cele tinere; că nici de un folos nu vă sânt haine[le] cele lucii du pre denafară, ci cele denlăuntru, acelea sânt de folos și de treabă. Că pân' vor fi îngrijați și vor purta pre denafară haine lucii și frumoase, cu nevoie ne vom îmbrăca sufletele cu hainele neputrejunii! Că nu iaste putere să-și împodobească cineva și trupul, și sufletul, nici va putea să slujască cineva și lui Hristos, și diavolului, tot bine. Deci, iani, să lepădăm această muncă cumplită, că nimeni nu ș-ar împodobi casele cu părtare și într-alte chipuri poleite, iar să meargă și să șază cu robii săi îmbrăcat în niște ferfenite rele. Iar tu, iată că faci și ești așa; că casele sufletului tău să cheamă trupul, care-l înfrumusezi cu multe îmbrăcăminte frumoase, iar pre suflet tu îl lași de zace într-o ferfeniță rea acoperit. Dar nu știi că să cade să să împodobească mai frumos împăratul decât cetatea? Că cetatea o împodobește cu zăvese de in suptiri și cusute, iar împăratul să împodobește cu caftanuri frumoase și cu corune. Așa și [tu], trupul să ți-l îmbraci în haine slabe și proaste, iar mintea ți-o îmbracă în haine împărătești și o împodobește cu corună, și șăzi în carătă naltă și luminată. Iată, tu acum faci împotriva și în ponciș, că cetatea, adecă trupul, tu ți-l împodobești cu multe feliuri de haine, iar pre împăratul, adecă mintea, ți-o lași legată de să târaște spre patimile și lucrurile cele nebune și dobitocești. Dar nu cugeți că ai fost chemat la nuntă, și nunta au fost a lui Dumnezeu, și nu chibzuești că în cămărale lui vor să între toate sufletele îmbrăcate în haine lucii și cu lanțuri de aur împodobite”.

\*

Dacă prima parte este o mare parabolă formată din nenumărate mici parabole despre soarta și comportamentul *omului desăvârșit și drept*, partea a doua este un *cod moral*, un manual, cum am spus la începutul acestui studiu, de morală practică. El se adresează atât viitorului domn (*prințului* medieval, care, după cum se știe, unește în ecuația lui morală, aici, în Răsăritul european ortodox, *adeverita credință* cu *vitejia*, adică virtuțile eroului cu acelea ale sfântului, cei doi factori esențiali din „forma

mentis” a lumii medievale!), cât și oamenilor simpli... Este vorba, așadar, de reguli morale ce nu țin seama de rangul social al individului. Codul moral pe care îl propune Neagoe începe cu aceste reguli, care au, în chip evident, și o semnificație religioasă. Omul moral și omul *adeveritei credințe* împart aceleași virtuți și întâmpină aceleași păcate. Cum spune și Neagoe în capitolul (despre „cinstea icoanelor”) cu care începe acest tratat de bună purtare și bună facere de bine: „cât iaste de bine a lăcui omul tot cu Dumnezeu și a petrece cu dânsul”. *A lăcui cu Dumnezeu* este, așadar, prima datorie a omului ce tinde spre desăvârșire. Aceasta înseamnă, între altele, în limbajul *Învățăturilor...*, a trăi în „liubov și curăție” și a face rugăciuni pentru ca Dumnezeu să-i acorde milă. Să nu uităm, cumva, de milă. Ea trece de la o rubrică la alta în acest manual de bună-cuviință și bună purtare. *A lăcui cu Dumnezeu* înseamnă, pe lângă altele, a te bucura de mila divină. Vine, apoi, în această listă de reguli bune, *postul și răbdarea, dragostea și blândețea, smerenia...* Dar spre omul smerit și răbdător vin însă, în stol, și *pizma, și pohtele* netrebnice, *hulele și minciunile*. Toate acestea – și încă multe altele – vin de la diavol. Chiar râsul și gluma reprezintă meșteșuguri ale diavolului. Neagoe îi face, acum, în această iconografie a binelui și a răului, un portret, cuprinzând, evident, numai negativități. Șirul lor începe cu râsul și capacitatea de a glumi: „[Nici] râsul și glumiile să nu între întru inimile voastre, că acestea toate lucruri și meșteșuguri dievolești sântu. Ci să știți și să pricepeți, că diavolul iaste o hiară foarte zvăpăiată și cumplită și cu multă răutate rumpe și sfărâmă pre cei ce-l iubescu și fac lucrurile lui. Și dintru-<n>tâi toate răutățile face și până acum tot cele rele să învață”.

Omul credincios, curat la suflet, să nu folosească, așadar, cuvintele bârfitoare (căci pe acestea le folosesc doar „oamenii de nimic”) și să nu meargă în viață după „basnele și minciunile ereticilor”. Să meargă după alte modele. Și Neagoe, care se identifică acum, pe față, cu naratorul și autorul acestui text („nevrednicul robul lui Dumnezeu Neagoe”) îi spune ce-l ține „de dreptate și de adeverință și de dragoste și de frica lui Dumnezeu”. O ecuație, după cum se poate vedea, cu patru elemente. Vor fi altele. Deocamdată, discursul robului Neagoe pune învățăturile și judecățile sale în fraze bogate, în spiritul unui moralist-teolog care nu ignoră partea practică a lucrurilor. Frumusețea lor estetică și morală ține de această implicare a religiosului în comportamentul existențial al omului care aspiră la desăvârșire. El trebuie să capete, prin rugăciune, grația (mila) divinității, dar trebuie să respecte și un cod moral în viața de zi cu zi. Iată câteva dintre ele:

„Fii blând și nepizmătareț și ascultătoriu și răbdătoriu, și urăște cuvintele cele grozave și scârnave, și vei vedea pre Dumnezeu! Fie-ți drag a te ruga de-a pururea, și ți să va lumina inima și va vedea pre Dumnezeu”.

\*

„Urăște pohta bucatelor, ca să nu te încungiure cumva patemile amalicultui. Fii treazv în rugăciuni, ca nu cumva să te mănânce hiara. Fugi de vin, ca să nu te

scapi de veselii lui Dumnezeu. Iubește săracii, ca să fii miluit. Pentru aceea iubește sfinții, ca să te tragă pohta lor către bunătăți”.

\*

„Adu-ți aminte adeseori de moartea ta, și nu vei greși mult lui Dumnezeu. Adu-ți aminte de împărăția ceriului, ca să te ducă către dânsa pohta ei. Adu-ți aminte de matca focului și de muncile cele cumplite, ca să urăști lucrurile cele rele.

Fii gata în toate zilele de întâmpinarea lui Hristos, că fără de veste va să vie. În toate zilele te socotește de ce poruncă de ale lui Dumnezeu ești lipsit și totdeauna cugetă ce pohtă de ale trupului ai omorât și dă laudă lui Dumnezeu, că pentru a lui milă fu aceea”.

\*

„Nu gândi în firea ta că ești îndreptat în niscare lucruri înaintea lui Dumnezeu, că iaste zis: „Când ve[ți] face toate câte sânt poruncite, iar voi ziceți: «Robi nehnarici și nevrednici sântem»”. Nici să gândiți și să ziceți: «De acum înainte noi sântem buni», că nu te vor crede vrăjmașii tăi, nici să te nădăjduiești în trup”.

\*

„Cel ce să teme de draci, acela să arată chiiar că nu iaste într-însul frica lui Dumnezeu cu toată inima lui; iar cel ce se teme de Dumnezeu cu toată inima lui, acela iaste îndrăzneț spre dânsii. Cel ce să laudă înaintea a mulți, acela să arată că nu iaste frica lui [Dumnezeu] într-însul; iar acela ce va să să spăsească, acela tot de cele dumniziești să grijaște și toate pohtele calcă”.

\*

„Că cum iaste lenia ajutor pohtelor, așa iaste trezvia putere bunătăților”.

\*

„Și limba cea neînvățată numai ce umblă tocând, că n-are bunătăți dinlăuntru”.

\*

„Bunătatea face curăție, iar mâniia cea iute face patime. Și muma bunătăților iaste mila, iar umplerea răutăților iaste semeția”.

\*

„Inima cea împietrită face mânie, iar oprirea face liniște”.

\*

„Săturarea somnului face învierșunare pohtelor, iar spăseniia sufletului iaste priveghiiare cu seamă. Mulțimea nălucirilor iaste somnul cel mult, iar floarea

minții iaste iar priveghiiarea întru / rugăciuni. Somnul cel mult îngroașă gândul, iar priveghiiarea îl suptie, însă aceia priveghiiare zicem, carea iaste pentru Dumnezeu și să face în cântări și în cântece duhovnicești, iar într-alt chip mai bun iaste somnul cu tăcere decât priveghiiarea cu cuvinte dășarte”.

\*

„Plângerea gonește pohtele, iar răsul face dăzlupire de la Dumnezeu”.

\*

„A nu se înfiori omul, face smerenie, iar slava omului face nebăgare în seamă”.

\*

„Nemâniia face blândețe, iar ținerea de pizmă face răutate”.

\*

„Cel ce iubește lărgimea, acela gonește facerile de bine, iar strimtarea pleacă patemele”.

\*

„Dorul bucatelor hrănește patemele și pohtele, iar oprirea și ținerea le gonește”.

\*

„Împodobirea trupului iaste întortarea și izvrătirea sufletului și mârșăvirea sufletului; iar mârșăvirea trupului iaste înnoire sufletului”.

\*

„Obidele trupului sântu spășire sufletului, îmfrumsițarea trupului iaste cursa sufletului”.

\*

„A cugeta omul totdeauna cele cerești face dragoste cu Dumnezeu, iar grijile lumii aceștia gonescu facerile cele de bine”.

\*

„Cela ce-și păzește gura, acela-și rădică mintea sus la Dumnezeu”.

\*

„Vorbele cele multe ațâță urgie și mânie. Cel ce face pre voia vecinului, semnează că mintea lui vede bunătățile, iar cel ce-și face voia sa, semnează neînțelepție”.

\*

„Învățătura cea cu frică păzește sufletul de toate răutățile”.

\*

„Vorbele cele lumești întunecă sufletul, iar iubirea lucrurilor lumii aceștia dăzlupește gândul și cugetul de la Dumnezeu”.

\*

„Cel ce n-are îndârjire, acela vede pre Dumnezeu”.

\*

„Cela ce nu-și va ispovedi cugetele, semnează și arată că cearcă această slavă dășartă și spurcată; iară cel ce le va ispovedui la duhovnic, acela va goni pohtele”.

\*

„Că cum mănâncă rugina pre hier, așa mănâncă și pre om slava cea omenească, deaca i să va lipi inima de dânsa. Și cum să înfășură volbura sau curpenul de viță și piiarde roadă ei, așa, fătul mieu, piarde trufia și mândrețele roada împăratului sau a domnului”.

\*

„Că plecăciunea cea înțeleaptă iaste mai întâi de toate bunătățile.”

\*

„Și ijdărârea tuturor patemilor iaste mîncarea cea preste sătul”.

\*

„Iar sfârșitul răutăților iaste a gândi omul însuși că iaste drept”.

\*

„Și cum mănâncă carii copacii, și gândacii îi fac făr’ de frunză, așa și pizma-i piiarde sufletul călugărului”.

\*

„A-și pune cineva nădejdea pre Dumnezeu, face să rabde bațjocurile fără întristare”.

\*

„A cugeta cineva să nu fie grăit pre nimeni de rău, face trufie. Nu te nădăjdui în puterea ta și va fi ajutoriul lui Dumnezeu cu tine”.



\*

„Nu avea vrajbă cu nimini, că de vei avea, deacii nepriimită va fi rugă ta”.

\*

„Iubește adevărul, că tot mincinosul iaste urât înaintea lui Dumnezeu”.

\*

„Păzește-ți ochii, și inima ta nu va vedea cele rele; că tot cel ce caută asupra muierii cu pohtă, preacurvie face”.

\*

„Ferește-ți auzul, ca nu cumva să-ți câștigi sămânță rea”.

\*

„Fugi de mincinosul și ficleanul diavol”.

\*

„Aibi pace cu toți, ca să fii îndrăzneț în rugăciunile tale”.

\*

„Nu pohti să auzi păcatele nici unui om, ca să nu să lipească vreunul de inima ta”.

Aceste reflecții n-au nevoie, îmi dau seama, de alte comentarii. Ele sunt clare și drepte. Exprimă idealul moral al omului medieval și, totodată, temerile, fricile, nedesăvârșirile lui, ca să zicem în limbajul filosofilor. Câteva sfaturi sugerează finețea meditației, priceperea de a împinge ideile morale spre metafizică. De pildă, acela care spune că privegherea (meditația, ca atare) *subție gândul*. Splendidă vorbă. Sau că *bunătatea face curăție*, adică purifică și îmblânzește gândul. Unele propoziții morale ne intrigă azi, cum ar fi de exemplu, că răsul îndepărtează (îl *dezlipește*) pe om de Dumnezeu sau că „cel ce iubește lărgimea, acela gonește facerile de bine” etc. Cum să interpretăm vorbele din urmă? Normal ar fi, parcă, invers: cel ce *iubește lărgimea* să poată atrage, să cheme la el facerea de bine, nu s-o gonească... Dincolo de aceste nedumeriri, *Învățăturile* lui Neagoe – mai libere la acest punct, mai direct exprimate, fără trimiteri la pildele biblice, dar sintetizând inspirat (în stilul veritabililor moralști cultivați) înțelepciunea lor – se impun la lectură, plac prin frazele lor scrise cu un condei înmuiat în ceară parfumată și, de ce nu?, prin filosofia de existență bună, dreaptă pe care o comunică. Toate sfaturile duc spre modelul omului desăvârșit pe care îl propune, în spiritul veacului său acest inteligent principe creștin și latin din Răsăritul Europei...

Unele reflecții sunt exprimate în propoziții memorabile. Scoase în față și alăturate altora (din cronicarii moldoveni), ele arată vocația moralistică a *omului*

*românesc*, acela pe care caută să-l definească în anii '30 filosofii ființei. Cu patru secole înainte, Neagoe îl aproximează punând accentul pe dimensiunea religioasă și morală. O altă înfățișare, altfel spus, a *primatului spiritual* de care vorbesc Eliade, Mircea Vulcănescu și Noica. Neagoe așază înaintea tuturor *ispitelor* (în sensul dat acestui termen de Mircea Vulcănescu) *tăcerea*. Tăcerea gânditoare, meditația înceată și răbdătoare, taina tăcerii gânditoare și smerite. El pune acest gând în niște propoziții splendide, ce pot fi transcrise și fixate în versuri. Unele dintre cele mai frumoase scrise în limba română, de un strămoș al lui Blaga:

„Că mai întâi de toate iaste tăcerea. Deci tăcerea face oprire, oprirea face umilință și plângere, iar plângerea face frică, și frica face smerenie. Smerenia face socoteală de cele ce vor să fie, iar acea socoteală face dragoste, și dragostea face sufletele să vorbească cu îngerii”.

*Dragostea face sufletele să vorbească cu îngerii!*... Una dintre acele vorbe norocoase care intră, dacă au șansa de a fi revelate, în imaginarul cultural al unui popor. Dar *tăcerea fără oprire, dar oprirea fără umilință și plângere?*... Dar *dragostea ce pornește din smerenie, iar smerenia din frică?* Naratorul (scriptorul) lui Neagoe Basarab nu-i numai un teolog instruit, este, repet, un moralist ce cunoaște vicleșugurile și subtilitățile limbii. Are și darul conciziei și al expresivității, necesar într-o operă moralistică. Așa se face că observațiile lui, decupate din imensul discurs, pot fi citite ca niște aforisme de preț grupate în jurul unei teme. Cele de mai înainte sunt scoase din capitolul liminar al *Învățăturilor*... – acela dedicat cinstirii icoanelor. Mai sunt și altele, demne de a fi reținute pentru filosofia lor morală și, desigur, pentru frumusețea limbii lor. Unele au o deschidere metafizică, altele sunt sfaturi practice. Omul cumsecade trebuie să știe nu numai să gândească bine pentru a fi pe placul lui Dumnezeu, trebuie să știe și ce trebuie să facă și ce nu este bine să facă. Nu trebuie, de pildă, să-și îngreuneze inima cu mâncări multe, și cu băuturi multe, cum nu trebuie – mai zice Neagoe, om cu experiență – *să se zminească întru lenevia lui*. Altminteri zis, abuzul de mâncare și băutură duce la lenevie, iar lenevia este un viciu care roade încet și sigur sufletul omului.

Când sunt îngropate oasele mamei sale, Neaga, la Mănăstirea Argeș, și oasele coconilor săi, Petru Voievod și Ioan Voievod, tatăl – domnitorul Neagoe – ține un discurs care este, în fapt, o rugăciune patetică, o *etopee* mișcătoare prin ardoarea întristării fiului ce-și plânge mama: „ca să se îndulcească inima ta de mine, deaca în vremea vieții tale nu te-ai sărutat de dragostea mea, ci încă și la moartea ta îți rămăsese inima aprinsă de dorul și de mila mea”. Bocetul domnitorului este și mai zguduitor când tatăl își plânge fiul, Petru, pierit în floarea vârstei.

„Stâlparea mea cea înflorită”, îi spune Neagoe. Un bocet emoționant care amestecă suferința singurătății cu sugestia injustiției. A dispărut un om tânăr, nădejdea tatălui ajuns la bătrânețe, a rămas cel din urmă care-l jelește, acum, neputincios, părând că-l ceartă: „Iar acum, fiul meu, te văzu zăcând supt pământ, ca un trup al fieștecăruia sărac. Într-o vreme îmi erai drag, iară acum eu te-am urât;

Într-o vreme îmi era milă de tine, iar acum mie nu-mi iaste milă și n-ai nici o dragoste de la noi. Într-o vreme erai bogat, iar acum tu ești sărac. Într-o vreme, fătul meu, te vedeam pre pământu, iar acum eu te văzu suptu pământu. Și în puținea vreme te arătași ca o floare frumoasă înaintea ochilor miei, iară apoi numaidecât iar te supuseși supt pământu. Că eu pohteam să vezi tu pre mine supt pământu, iară acum, dragul meu fiiu, eu văzuiu întâi pre tine îngropat. O, fătul meu, căci nu acoperi mai bine pre mine pământul decât pre tine, ce mă lasă la bătrânețele mele. Și când fu vremea bătrânețelor mele să să odihnească pentru tine, tu atunce n-ai nici o grijă de mine și m-ai lăsat să fie totdeauna inima mea arsă și aprinsă de jalea ta și ochii miei să fie la bătrânețele mele tot plini de lacrăme zioa și noaptea. Că eu aș fi dat traiul și zilele mele, ca să fii tu viu. Și eu îți găteam haine domnești, ca să te îmbraci cu dânsele și să te împodobești, ca să veselești inima mea și să usuci aceste lacrăme multe din ochii miei. Iară acum trupul tău să dăzbracă de hainele care i-am gătit eu și să îmbracă în pământu, dintru care au fost luat, după cum zice Dumnezeu, «că din pământu ești și iar în pământu te vei întoarce». Iar sufletul tău alte vederi vede, ci nu știiu dintr-acele vederi, care va fi văzând sufletul tău”.

Trei lucruri mari există pe pământ, zice Neagoe, adresându-se lui Theodosie și celor din preajma lui – boieri, fețe bisericești, slujitori – *ceasul morții, vămile cele înfricoșate și momentul în care sufletul omului păcătos, legat în lanțuri, stă în fața judecătorului suprem*. Scenariul lui Neagoe nu este original, este luat din alte scrieri teologice sau le-a auzit de la alții. Oricum, sursele acestei viziuni au fost determinate. Rămâne original modul de a le sintetiza și spune. Cu vibrantă afecțiune și imensă grijă pentru ceea ce va urma după el. Prințul tânăr, care-i va lua locul, trebuie să fie avertizat. „Fiți înțelepți ca șerpii și întregi ca porumbeii”, îndeamnă el, repetând și, apoi, deslușind (tâlcuind) vorbele lui Hristos. Omul trebuie să-și sacrifice trupul și să-și păzească, precum face șarpele, capul, deoarece sufletul este capul omului... Iar porumbelul este o pasăre inteligentă, ea veghează mereu, chiar atunci când mănâncă, să nu vină uliul să-l răpească. Așa și omul, *să priveghească și să se gătească*, pentru că nu știe când vine moartea... Să nu facă „cuvinte dășarte și fără de ispravă”.

Pedagogia lui Neagoe are și un capitol (al VII-lea) privitor la modul în care un domnitor se cade să mănânce. Există și aici o ceremonie și o morală ce elimină excesul, desfrâul, turbata lăcomie. Ceremonialul mesei domnești începe cu o interdicție: domnitorul *să nu-și slobozească mintea [de tot] spre veselie*”. Să fie, altfel zic, moderat și cuviincios în toate. Să se veselească, desigur, dar să nu-și piardă, cumva, mintea. Mintea trebuie să rămână mereu trează și dreaptă. Căci cine își pierde mintea, își pierde și sufletul:

„Pentr-aceea te învăț și eu, fătul meu. De ți-e voia să fii unsul lui Dumnezeu, ți să cade toate scopotele și jocurile să le lași jos. Că așa să cade domnului să-și veselească oștile; iar mintea să nu ți-o pleci cătră dânsele, deaca ți-e voia să fii

desăvârșit și întreg. / Ci acele scopote să răsună înaintea ta și voia oștilor tale încă să o umpli, ci însă te nevoiaște să umpli și voia Dumnezeului tău, carele te-au unsu. Și să nu-ți îngreuezi trupul cu beții, că mulți zic: «Bună iaste băutura cea multă». Dar cum iaste bună? Că omul, deaca să îmbată, de are și minte multă, el o piarde; de are mâini viteze, nici de un folos nu-i sântu; de i-ar fi picioarele repede, nimic nu-i sporescu, și de are și limbă dulce și vorbitoare frumos, nici cu aceea nu poate grăi. Deci cum nu iaste rea beția, când toate mădularile omului nici de un folos nu sânt trupului său? Dar lui Dumnezeu și oamenilor cum va putea să facă vreun lucru de treabă? încă ș-altă răutate izvorăște și iaste de la beție, că omul bețiv întâi trupul și-l bolnăvește și-și sărăcește casa și-și piarde mintea. Deacii, deaca-și piarde mintea, el își piarde și sufletul. Sau iani să vedem cu beția, ce lucru de folos am făcut sau am dobândit, fără decât ne-am bolnăvit trupurile, [și] ne-am sărăcit casele [și] ne-am pierdut mintea! Deacii deaca ne-am pierdut mintea, noi am dăzlipit și pre Dumnezeu de la noi. Și cel ce iubește băutura multă, acela nu să va chema următoriu lui Hristos, ci va fi chemat ca un dobitoc. Pentr-aceea, fătul meu, mai bine iaste să iubești băutura cea multă și să te chemi dobitoc, au [mai] bine iaste să te chemi următoriu lui Hristos? Iar slugilor tale le dă să bea din dăstul și cât vor vrea. Și tu încă să bei, ce cu măsură, ca să poată birui mintea ta pe vin, iar să nu biruiască vinul pre minte; și să cunoască mintea ta pre mințile slugilor tale, iar să nu cunoască mintea slugilor pre mintea ta”.

Asemenea îndemnuri la măsură și temperanță în privința băuturii și mâncării întâlnim peste tot în textele vechi (la cronicari, în primul rând) și le aflăm până târziu, în versurile despre buna purtare în lume ale lui Anton Pann. Semn, cumva, că românii mâncau și beau fără măsură? Cantemir insistă asupra acestui aspect, când vorbește de ospețele domnești. Și alții vorbesc de faptul că boierii noștri mâncau și beau, la prânzurile domnești, până nu se mai puteau ridica de jos. Am dat, în cuprinsul unei istorii a identității românești, mai multe dovezi din care putem deduce că spiritul medieval își potolea complexele (multe și de toate felurile) prin prânzuri năpraznice, care țineau ceasuri lungi și prin *udeală* (după vorba lui Setilă din *Povestea lui Harap Alb*) îmbelșugată. Neagoe atrage atenția, înaintea cronicarilor convinși de binefacerile moderației în sfera gastronomiei, asupra acestui viciu plăcut și păgubitor. Are o filosofie a moderației și a buneicuvințe, zicând că *cine își pierde mintea își pierde sufletul*. Și mai atrage atenția, cu blândețe, că omul care pierde măsura la băutură, coboară din condiția lui, devine („se cheamă”) dobitoc, pur și simplu. În fine, dacă, totuși, se întâmplă că Principele apucă să-și îngreuneze inima cu mâncăruri multe și băuturi fără socoteală (*să-și împresoare și să-și surpe sufletul*, zice în alt loc), să nu dăruiască la beție pe nimeni, nici să urgesească pe cineva. Să facă aceste lucruri, dacă vrea, a doua zi, dimineața, pe trezie...

După cum se vede, Neagoe – gospodar chibzuit – se gândește la toate situațiile. Chiar și modul în care trebuie așezați la masă. *Învățăturile...* cuprind și o

literatură a ceremonialului. La masă se păstrează ordinea socială, titlurile de noblețe nu trebuie încălcate, căci, dacă sunt încălcate, se agită complexe și dușmăniile. Iar dușmăniile țin mult și duc departe... Așa că, fin observator al moravurilor, Neagoe își pune în gardă fiul, pe Theodosie, care trebuie să devină un principe luminat, împăciuitor și diplomat. Atenție, deci: *să nu-și îngreuiuze inima*, căci de aici pornesc multe scârbe și rele...

În acest tratat de chibzuință și purtare bună nu-i uită muierea Dalila, „necredincioasa și hicleana curvă”, simbolul speciei. Neagoe traduce pentru feciorul său și acest simbol printr-o reflecție pe care trebuie s-o înțeleagă și s-o urmeze orice Samson:

„Cu adevărat, într-această lume nu iaste mai rea și mai amară decât muierea [vicleană]”.

O temă fecundă, repet, în literatura religioasă, ca și în cea laică. După beția care surpă trupul și îngreuiază inima, vine – ca subiect de îngrijorare pentru moraliști – femeia, care este la originea multor păcate, dacă nu chiar la originea răului în lume. Neagoe nu merge atât de departe în suspiciunile sale, dar atrage și el atenția tânărului Theodosie că, în privința muierei, el să se gândească la Dalila. Așa va recomanda, câteva secole mai târziu, într-un poem, și Eminescu.

Interesante, iscusite, vădind o anumită complexitate a spiritului, sunt și sfaturile privind diplomația în sens strict, adică relațiile omului de stat (Principele, aici, răsăritean) cu solii care vin să facă „jurământ și legătură”. Unii vin cu voroave bune, împăciuitoare, alții vin cu „cuvinte aspre și de vrajbă”, aducând vești rele. Neagoe, au observat toți cei care i-au citit cu atenție *Învățăturile...*, este un om de dialog și un diplomat abil. Prima lui idee este ca domnitorul să-i primească pe toți, cu vorbe blânde, indiferent de solia pe care o aduc. Să-i cinstească și să-i dăruiască înainte de orice: „Că cu acea puținea cinste ce le veți face, iar ei mult vor lăuda numele vostru și-l vor înălța”... Trage, din această abilitate diplomatică, o morală valabilă și în existența obișnuită. Rădăcina moralei se află, desigur, în *Biblie*: „că domnul carele are minte nu-i trebuiaște într-această lume altă avuție, fără numai numele cel bun”. Și, pentru ca vorba bună să rodească și numele cel bun al domnitorului să se întărească și să se răspândească, Neagoe mai propune ceva: un decor adecvat, un ceremonial pe măsură, în fine, o primire de se poate fastuoasă a solului. Domnitorul să trimită înaintea solului „cinste și bucate și băuturi den destul”, iar când solul ajunge la scaunul domnesc, el trebuie întâmpinat de boieri de ispravă, împodobiți frumos, cu cai buni, împodobiți și ei bine cu rafturi. Morala acestei ceremonii este: „Cunoașterea și socoteala solului iaste cinstea”.

În fine, când cel trimis își va prezenta solia, este bine ca domnitorul să asculte în liniște, fără a se bucura sau fără să se mânie, fie că veștile sunt bune sau rele: („iar tu să șezi și să cugeți de cele dumnezeiești, iar nu de cele lumești și de nimic”), și, după ce cugetă, dacă are ceva de întrebat, să-l întrebe pe sol „cu blândețe și smerenie”, să nu se ție mare și să se sfătuiască neapărat cu sfetnicii săi

cei bătrâni, apoi, înainte de a-i da răspuns solului, să-l ospăteze și să-l dăruiască. Toate acestea trebuie făcute cu dichis, după regulile ceremonialului înalt și fastuos domnesc, pentru că numai așa arătăm cinstea față de un oaspete important. Și aici *Învățăturile...* filosofice coboară în domeniul protocolului și Neagoe dă sfaturi utile, gospodărești: „Vă tocmiți paharnici, scoateți pahară de argint frumoase și siliți să așezați toate frumos ca să să mire și solul de acea podoabă și rânduială bună, care să nu o fie văzut el la stăpână-său niciodată, ci să laude pretutindinea ce au văzut și să povestească. Pentru că și aceasta iaste o cinste a domnului aleasă și lăudată. Așijderea și masă să gătești frumoasă și să faci multe felii de bucate și să aducă tot pre rând, unile dupre altele. Și băuturi să scoți de unde vei avea mai bune și mai dulci. Și iar să te sfătuești întâi, să vezi la masă ce vorbe și ce graiuri vei vorbi cu solul, ca nu cumva să vorbești niscare lucruri fără de ispravă și niscare cuvinte de nimic, apoi să-și răză solul de tine. Căci că vinul amestecă inima omului și-l face bărbat și vesel, și cugetă multe lucruri deșarte, și cuvinte de nimic grăiaște. Pentru-aceea să nu te îndemne inima, fiind beat, să grăiești cătră sol niscare cuvinte dășarte, ci cele ce ai cugetat la trezvie, acelea să și vorbești. Iar înțelepciunea și vitejia de la beție să nu o crezi, măcar de ți-ar părea că sânt cât de bine tocmit; că cuvintele de la beție strică cele ce ai cugetat la trezie. Într-alt chip cum [vei] mai putea zice? Cum ar face cineva niște bucate bune și să arunce [apoi] cineva vreun lucru spurcat într-însele; deacii îi caută nu numai bucatele să verse, ci și vasul să-l spargă. Așa strică și cuvintele de la beție”.

Și, cu acest prilej, vine din nou vorba de beția ce strică *cugetul* pe care îl are omul în stare de trezire...

*Învățăturile...* Când domnitorul trimite un sol („vreun boieriu” de-al său) în altă parte, la alt domnitor, acesta trebuie, înainte de orice, să nu umble cu „cuvinte neclătite”, să aibă mintea bună și înțelepciunea cuprinzătoare. Să aibă și răbdare, ca și stăpânul (domnitorul) ce-l sfătuiește și-l trimite.

Cu sfârșitul acestui capitol dedicat relațiilor, să spunem astfel, diplomatice, Neagoe lasă deoparte pildele și parabolele biblice și se adresează direct celor ce-l ascultă. Mai mult, se confesează, își asumă pe față proprietatea *Învățăturilor...* Moment important în această narațiune morală ce adună, ca albina, mierea înțelepciunii de peste tot. Neagoe vorbește aici ca un autor, nu numai ca un domnitor ce-și pregătește urmașul:

„Că domnul care iaste înțelept și are minte, pentru numele său cel bun nu numai ce socotește și ia învățătură de la aceste lucruri ce am scris eu, ci încă și mai multe să va socoti cu mintea și va chibzui ziua și noaptea, ca să dobândească numele lui cinste. Și pentru cinste, și sângele și-l va vărsa; că cinstea niciodată n-are odihnă. Pentru aceea și mie atâta mi s-au părut că va fi mai bine. Iar pre voi, iar cum vă va duce gândul și firea că va fi mai bine, așa veți face, ce și după socoteala voastră, cândai vă va fi fără părere rea. Că eu tot v-aș fi mai lungit învățătura pentru acești soli, carii vor veni la voi, și tot mai zic: toate cuvintele ce le

vor grăi solii să le ascultați și să le răbdați. Căci că nu sânt acelea cuvintele lor, ci sântu ale stăpânilor lor, carii i-au trimes la voi”.

Din tablou nu lipsește figura pribeagului, nici aceea a domnitorului care, în fața forței pe care n-o poate învinge, își pleacă înțelept capul. Faimoasa idee a capului plecat pe care sabia nu-l taie, dar nici nume bun nu-i face. O idee ce agită și, de cele mai multe ori, irită pe moraliștii români, ieri ca și azi. Cei mai înverșunați dintre ei, cred că este vorba de o lașitate detestabilă, devenită, cu vremea, o dimensiune organică a spiritului românesc. Nu cred că este așa, dar aici nu intră în discuție opinia comentatorului de azi, ci părerea unui domnitor inteligent, care trăiește sub turci la începutul secolului al XVI-lea. Părerea lui este, mai întâi, că: „mai bună iaste moartea cu cinste, decât viața cu amar și cu ocară”, și că viața de pribeag (pe care Neagoe însuși, mărturisește, a cunoscut-o) nu-i deloc bună, este chiar umilitoare („ești de toți oamenii dosădit”). Așa că, pentru a-și apăra țara, domnitorul să știe să poarte război, nu înainte însă de a chibzui bine dacă are șanse de a-l câștiga. Recomandă, dacă înțeleg bine, strategia de hărțuire... Iar când confruntarea este inevitabilă, domnitorul trebuie să fie în față, să nu rămână în urma oștenilor, să tocmească bine tunurile și oștenii „tot pe cete”. Modelul războinicului (eroul predilect, repet, laolaltă cu *Sfântul*) al imaginarului medieval răzbate și în aceste rânduri:

„Iar tu să mergi dreptu față la față spre vrăjmașii tăi, fără nici o frică; iar căci vor fi ei mulți, nimic să nu te înfricoșăzi, nici să te îndoiești. Că omul viteazu și războinic nu să spare de oamenii cei mulți; ci cum răsipește un leu o cireada de cerbi, și cum omoară un lup o turmă de oi cât de mare și cum răshiră un glonțu de tun multe cete de ostași, nu căci iaste el mic, ci căci că vine cu mare rane și cumplire, pentr-aceea răshiră și răsipește multe cete de oameni, așa și omul viteaz și bărbat și hrăbor nu să înfricoșază de oameni mulți. Că omului viteaz toți oamenii îi sânt într-ajutor, iar omului fricos toți oamenii îi sântu dușmani, și încă și de ai săi iaste gonit și batjocorit și hulit”.

Înainte de a porni războiul, domnitorul trebuie să încerce însă să-l evite. Aici intervine ideea capului plecat. Neagoe judecă fără vanitate această situație. Recomandă, s-a observat, demnitatea și curajul în fața dușmanului, dar dacă dușmanul, zice el, vine „cu oști grele și cu putere mare”, nu porni să te bați de îndată cu el, că te strivește. Încearcă să-i dai pradă (să-l îmbunezi cu daruri), cum face șoimul din parabola pe care o relatează. Șoimul are inima vitează și bărbată, dar când îl atacă vulturul, mai puternic, cedează, numaidecât, ca să scape, pasărea pe care tocmai a vânat-o: „Așa și voi, fraților, sânteți ca și șoimul și multe biruiți, și iaste vânatul în mâinile voastre, adecă avuțiia. Deci, de veți vedea pre niscare limbi păgâne să se pornească asupra voastră cu oști grele și cu putere mare, voi nu vă potrivii lor și să vă bateți cu dâșii într-acel ceas, ci socotiți ce le veți slobozi din unghile voastre vânat, adecă avuție, să le dați să mănânce, ca să să părăsească de voi, cum și vulturul lăsă pre șoimu”.

Ce-i de obiectat față de această strategie elastică în care vitejia să fie înlocuită, în situații grave, cu morala capului plecat? Neagoe prevede și împrejurarea că „niscare limbi păgâne” nu se mulțumesc cu ceea ce un popor mic le oferă și nu părăsesc scena cu prada șoimului în gheare. Atunci ce-i de făcut? Atunci, spune el, domnitorul împresurat trebuie să iasă cu curaj la luptă cu dușmanul copleșitor, și, luând ca ajutor pe Dumnezeu în inima sa, să folosească tactica de hărțuire de care am amintit. Războinicul inteligent și curajos să ia locul, cu alte cuvinte, diplomatului ce-și pleacă resemnat capul în fața inevitabilului și, astfel, mitologia eroismului medieval este reabilitată în această scriere răsăriteană în care modelele de existență sunt puse, pe drept, la încercare...

Să observăm că în *Învățăturile...*, mai toate virtuțile omului medieval (*formamentis*) sunt reprezentate de figura domnitorului. El este cel care vorbește în text (este, altfel zis, vocea narațiunii) și, în același timp, prezintă modelul de existență: *omul desăvârșit și drept* care unește în sine idealurile religiei (sfînțenia), dar și curajul (vitejia), fidelitatea, vocația sacrificiului, adică virtuțile războinicului. Neagoe le întrunește pe toate: este un om credincios, și pune înaintea tuturor însușirilor modelului pe care îl propagă devotamentul creștin. Deviza lui, mărturisită aproape în fiecare pagină, este că nimic nu se poate înfăptui fără iubire și fără încredere în divinitate. Credința este, așadar, cea dintâi armă a ostașului, ca și a domnitorului care conduce pe ostaș. Când nu răzbește cu arma cuvântului, își înfruntă dușmanul cu dârzenie, după ce a ridicat o rugăciune. Dumnezeu este, în aceste momente grave (limbile păgâne cu care trebuie să se confrunte sunt copleșitoare) singurul lui sprijin. Pe scurt, domnitorul este, în această narațiune morală, reprezentativă – mai spun o dată – pentru mentalitățile evului de mijloc răsăritean, un erou exponențial. *Eroul învrednicit*, cum se spune în limbaj bisericesc, de două ori învrednicit, dacă nu, de trei: împacă credința (sfînțenia) cu virtutea cavalerescă (curajul, fidelitatea și ideea sacrificiului) și, a treia: *înțelepciunea*.

Ca drept creștin și încrezător în idealul măsurii și al modestiei, Neagoe nu se socotește un înțelept. Fuge de această ispită, se apără de orice laudă, vrea chiar ca numele lui să rămână pentru cumpătarea, umilința și milostivenia sufletului său. La sfârșitul capitolului al XII-lea, acolo unde face mărturisiri despre „pecetluirea cărții aceștii” (adică autentificarea spuselor sale și a scrierii lor), autorul mai confirmă o dată că el a gândit-o și a scris-o, dar, ca să nu se creadă că are trufie în el, își cere iertare, creștinește, de la cei care îl ascultă. Mai mult, nu-și recunoaște merite înalte („să aibă minte desăvârșită”) sau că are vreo „vrednicie” în el, dimpotrivă, se consideră un păcătos, nimic mai mult. S-a învrednicit, „s-a ostenit”, doar să transmită ce-a aflat de la sfânta biserică... Neagoe face, altfel zis, un act de pocăință. Se umilește ca să nu fie bănuț de trufie. Trufia, vanitatea, lauda, în genere, sunt astuții ale diavolului. Așa că înțeleptul Neagoe se leapădă de ele, se leapădă – se va vedea – chiar și de suspiciunea de a se crede înțelept. Începe prin a-și cere iertare elevilor, fraților, fiului său, adică destinatarilor predilecți ai *Învățăturilor* sale:



„Și iar, fătul meu, Theodosie, și voi, iubiții miei frați și moșteni împărăției și domniei noastre, mai înainte de semnul peceții eu am cerșut de la voi iertăciune, ca să iertați pre mine păcătosul de voi fi greșitu, sau vă voi fi dosădit cu aceste cuvinte ce am scris aici. Că pentru voi m-am silit și m-am nevoit, și acum, la sfârșit, deaca sfârșiu, iar plecai fața mea spre dragostea dumneavoastră. Că eu nu mă socotescu a fi vreun înțeleptu, sau să aibu minte desăvârșită, sau să fiu cu vreo vrednicie întregu sau slujitoriu și îngăduitoriu lui Dumnezeu, ci sântu mai păcătos decât toți câți sântu născuți pre pământu. Și înțelege și auziuu gura lui Solomon zicându: «Dă înțeleptului pricină, și mai înțelept va fi». Pentr-aceia și eu, măcar de nu sântu harnic și vrednic să arātu cătră voi atâta ostenele, iar dumneavoastră încă mai mult să adaogereți bunătate cătră Dumnezeu și cu dragostea cea dumnezeiască și cu cuvintele lui să o umpleți. Ca să împărățiți [împreună] cu Domnul nostru Isus Hristos în ceriu, a căruia iaste slava, cu Tatăl și cu Duhul Sfânt, acum și pururea și în vecii vecilor, amin”.

O mică frază din acest mic discurs al pocăinței, intrat și el în retorica medievală: [să fiu iertat] „de voi fi greșitu sau vă voi fi dosădit *cu aceste cuvinte ce am scris aici*”, mai precis; ultima parte din mica frază. Aceea care se justifică și se confirmă, încă o dată, pe sine ca autor. Un autor, putem adăuga, fără fumurile autorlăcului. El nu are conștiința proprietății intelectuale (va apărea mai târziu în mentalitatea europeană), doar conștiința loialității și a *adeverinței* sale. S-a ostenit, *s-a silit* – cum spune – să spună ceea ce știe despre „sfânta adeverita credință”, dar, dacă a greșit, „a dosădit” ceva fără voia sa, atunci cere iertare, se smerește. Sigur, această mărturisire nu închide discuția savanților despre cine este realul autor al *Învățăturilor...*, dar confirmă faptul, dacă mai era necesar, că Neagoe se identifică integral cu discursul său moral.

Înțelepciunea, care nu lipsește din nicio *lecție*, este o noțiune filosofică și morală, cu posibilități și funcții multiple, de la diplomație la administrație. Neagoe este, pe lângă cele arătate mai înainte (și care țin de modelul epocii), un om chivernisit, un bun gospodar al țării. În misia lui de pedagog (care se exercită în cartea pe care o discutăm aici), el pune accent pe această calitate. Principele pe care îl educă pentru a putea prelua, într-o zi, conducerea țării, trebuie să fie, pe lângă toate celelalte (virtuți înscrise, putem spune, în fișa postului), un bun gestionar al treburilor din interior. Un gospodar sau un *hospodar*. Așa că în scenariul *Învățăturilor...* un loc considerabil ocupă, după cum s-a putut remarca din comentariile de până acum, sfaturile practice (de la organizarea oștirii pe cete și tactica de hărțuire a adversarului până la așezarea la masă și etica moderației în judecata publică).

Pe această fișă comportamentală (să-i spunem: *fișa bunei purtări* sau *îndrumare de bună conduită*) se află și alte reguli pe care Principele este nevoit să le respecte, dacă vrea să devină un bun conducător, cu bun nume în lume. Selectăm câteva din aceste texte sfătoase, la propriu și la figurat, pline de parabole și de restricții morale: „să fugim de îndelungarea mâniei” și „să alergăm cătră dragostea și cătră dulceața cea dumnezeiască”, „să faci judecată dreaptă și bogaților și

săracilor [...], să nu vă pripitiți [...] că mai bine să nu vă fie voia deplină și inima înfrântă, decât să faci săracului strâmbătate”, „să împarți milostenie ca să fii și tu miluit de fața Domnului nostru, Isus Hristos [...], de aceasta și eu vă învăț să aveți mâna întinsă către toți, însă nu cu fățarie, și fiștecăruia după lucrul său și căruia cum îi va fi slujba, așa să-i fie și cinstea și mila [...], cu socoteală”, „fu arătat să fie camăta un lucru cumplit și o patimă ficleană [...], nu mai face cămătărnicie”, „pentru aceea, fătul meu, când vei face milostenie, să nu trâmbițezi, nici să strigi înaintea ei ca fățarnicii, ca ea au urât aceasta și nu iubește lauda și trufa, ci și-au ales smerenia”, „te păzește dar să nu schimbi acel miros frumos [de tămâie] din vremea sfintelor rugăciuni întru împuțaciunea cea rea a pismeii, nici să întorci rugăciunea în blestem”, „ia aminte, fătul meu, și socotește de vezi puterea cuvântului rugăciunii cât iaste de rea pizma, când face omul rău pentru rău”.

Ce ne spun aceste reflecții morale? Întâi cu ele nu sunt, de bună seamă, cu totul originale; le găsim, sub alte formulări, și în letopisețele noastre; ele exprimă morala timpului. Un timp construit din nestatornicii, cum zic des cronicarii moldoveni, într-o lume, ea însăși foarte nestatornică. Fapt curios, totuși, discursul lui Neagoe sugerează liniște interioară și, deși face mereu referință la primejdii și la uneltirile oamenilor pizmătoreți și ticăloși, învățătura sa recomandă stabilitate, chibzuință, moderație – cum s-a putut reține – cumpătare, netrufie și, mai ales, *milostenie*. Toate acestea intră în codul moral pe care îl transmite acest excepțional tratat pentru uzul unui principe răsăritean, ce aspiră să fie, înainte de toate, un *om desăvârșit și drept*.

Înainte însă de a se despărți de elevii săi, Neagoe le face ceea ce în retorică se cheamă o *etopee* sub forma unei rugăciuni la *ișirea* sufletului său. O rugăciune, de bună seamă, închipuită, cu „cuvinte de umilință”. Cum se convine să facă un om credincios, când se desparte de coconii și cocoanele, de boierii și de slugile sale (capitolul XIII). Un discurs de adio, ținut înainte ca „robul [...] cel păcătos și ticălos”, nebagătorul de seamă și neînțeleptul Neagoe să se pregătească să intre „prin ușile strâmtării”. Un discurs plin de afecțiune și, dacă am folosi stilul *Învățăturilor* de până acum, am putea spune că discursul îmbracă hainele cernite ale întristăciunii și ale umilinței:

„Astăzi limba mea, cu carea de-a pururea vă îndulceam și dinpreună cu voi petreceam și ne veseleam, acum să amări și să încuie și de acum nici o vorbă dulce nu vă poate răspunde și să vă grăiască. Astăzi frumsețea feții mele, care o spălăm în băile cele calde și în odihna cea bună și în slavă dășartă, acum toate întunecară. Și urechile mele, cu care ascultam vioarale și tobele și surlele și canoanele și alte feliuri de veselii multe, acum să astupară. Astăzi anii miei și zilele vieții mele toate să sfârșiră, carii i-am cheltuit în zadar în lumea aceasta, și slava mea trecu ca o umbră și să uscă ca florile câmpurilor. Astăzi mintea mea cea neînțeleaptă, cu carea niciodată n-am cugetat, nici am avut gându să mă gâtescu de călătoria acesții căi, acum ce folos îmi iaste mie, celuia ce n-am făcut nici un bine înaintea Dumnezeuului meu celui bun?”

Sufletul ce se pregătește de o lungă călătorie, unde îl așteaptă vămile cele înfricoșate, sufletul, zic, mai aruncă o privire asupra lumii pe care o părăsește, și ceea ce vede îl întristează și mai mult, vede din nou imaginea inexorabilei treceri și a deșertăciunii deșertăciunilor. Nu se exclude din proces, dimpotrivă, se culpabilizează și se vaită cu o patimă bine cumpănită în fața pustiirii și pieirii ființelor și lucrurilor. În această retorică împodobită de clișeele stilului religios medieval se strecoară și note autentice existențiale, care-i dau culoare și însuflețire. Este strigătul de durere al unui om care s-a bucurat de slavă în viață și observă acum, în pragul morții, că avuția și slava nu înseamnă nimic, se risipesc ca fumul, și el se duce spre o înfricoșătoare judecată. Etopeea lui Neagoe este, într-adevăr, o rugăciune transformată într-un poem al durerii despărțirii de lume și, totodată, un poem al pocăinței:

„Spune-mi acum, ticăloase suflete, unde iaste domniia noastră, unde iaste muma noastră, unde sântu feciorii și fetele noastre, unde iaste slava cea dășartă a lumii aceștia și bucuriia ei? Unde sântu băile cele calde și umplerea vocii trupului nostru? Unde sântu grădinile noastre cele frumoase, cu mesele cele întinse și cu cărnuri cu miros bun și frumos? Unde iaste vinul, carele totdeauna veselea inima noastră? Unde sântu vioarale și tobele și surlele? / Unde sântu caii noștri cei frumoși și împodobiți cu rafturi poleite și cu șale ferecate? Unde sântu inelele noastre cele cu pietri scumpe? Unde sânt diadimele cele împărătești, care era împodobite cu mărgăritari și cu pietri de mult preț? Unde sânt gurile hainelor împărătești? Unde iaste aurul și argintul dintr-această lume, ticăloase suflete? Că pentru lăcomiia aurului și a argintului tău și a altora, care nu iubește Dumnezeu, tu te-ai dăspărțit de fața cea dulce a Dumnezeului tău. Ci de acum temnițele iadului vor să te sature și vei să auzi, o, vai de tine, sufletul meu, în gheena focului celui de veci, că n-ai crezut niciodată că vei să mori și să te dăspărți așa, sau de munca [în] care vei să te muncești, ci ca un făr' de moarte și ca un orbu ai greșit lui Dumnezeu. O, lacome și nesățiosul meu suflet, vai de tine! Au n-ai auzit glasul carele striga în pustie, al lui Ioan Botezătorul, care mărturisea cu glas mare și zicea cătră toți: «Carele vine dupre mine, acela iaste mai tare decât mine, căruia nu-i sântu vrednic să-i dăzleg încălțămintele. Acela vă va boteza cu duhul cel sfântu, căruia îi iaste lopata în mâinile lui și va râni ariia sa și va aduna grâul său în jicnițele sale, iar pleavele va arde cu focul cel nestinsu». Iar tu, sufletul meu, încă te-ai aflat pleave înaintea Domnului nostru Isus Hristos, iar tu, acum, pentru faptele tale, ești înghițire iadului și focului celui de veci”.

Care-i valoarea estetică a acestor *Învățăături*... religioase, morale, gospodărești, ceremoniale, cum am văzut că sunt aceste precepte pedagogice spuse de un principe din Țara Românească (domnitor) ajuns la vârsta senectuții? Cum le putem revendica pentru literatura română, fiind scrise în slavonă și traduse, un secol mai târziu (pe la mijlocul secolului al XVII-lea, cu aproximație), de un autor necunoscut? Las pe specialiști să găsească răspunsul bun. Eu, critic și istoric literar, iau textul ca atare și,

dându-i crezare lui Neagoe care, s-a reținut, scrie în două rânduri cel puțin, că el *a ostenit* să scrie aceste *Învățăături*... în limba folosită atunci în Biserica Ortodoxă Română (slavona), îl citesc cu atenție în transpunerea făcută, probabil, de un călugăr (sau ce-o fi fost el), oricum deștept și talentat, și constat că, în limba timpului (timpul când a fost tradus, adică în secolul al XVII-lea, repet) și cu mentalitățile de atunci, textul oferă mari surprize criticului estet. Scriitura este, desigur, proprietatea traducătorului, dar ea exprimă gândurile și, bănuim, modul de a orându-i lucrurile vieții și ale religiei și chiar modul de a fi al autorului inițial, vorbitor, probabil, de slavonă. Ideea că tot ce nu-i scris în limba română, în timpurile când româna nu era încă o limbă literară, nu aparținea literaturii noastre este eronată. Cine răsfoiește istoriile literare franceze observă că ele cuprind și scrierile în limba latină (limba Bisericii) apărute înainte de a se naște *limba romana* (franceza veche). Cazul *Învățăturilor lui Neagoe*..., dincolo de chestiunea originalității și autenticității lor – chestiune în bună parte rezolvată de specialiști – este, într-un anumit sens, mai simplu și, în același timp, mai complicat pentru valorizarea estetică a textului. Mai simplu, zic, pentru că știm că ele au fost traduse, la un secol distanță de când au fost scrise, într-o limbă cu valori estetice și, aspectul complicat, e că citim și judecăm copia, nu originalul unei opere morale, într-adevăr, de prim rând în cultura noastră. Nefericirea, pentru criticul care trebuie să dibuiască într-un discurs din secolul al XVII-lea, este că nu știe, măcar, cine este traducătorul și dacă el a respectat sau nu, întocmai, originalul slavon. A făcut – după obiceiul timpului – interpolări sau nu? A împodobit sau a sărăcit frazele, iarăși, după procedeul copiștilor orgolioși (orgolii de creatori de a doua mână) și isteți? Iarăși nu știm.

Dan Zamfirescu, cel mai pasionat de subiectul *Învățăturilor*... și cel care a adus, în ultima vreme, împreună cu G. Mihăilă (un erudit filolog slavist), cele mai multe lămuriri în cazul pe care îl discutăm, nu exclude posibilitatea unor interpolări, neglijabile însă, în traducerea din secolul al XVII-lea, „incapabile – adaugă el – să modifice arhitectonica genuină a scrierii”. Concluzia lui este neșovăielnică: „un singur om, un mare artist al cuvântului, a gândit și a elaborat această carte, care este întâia noastră capodoperă”<sup>3</sup>. Așa este sau, pentru a rămâne în spiritul adevărului estetic – unde prudența este obligatorie (prudența cade bine când este vorba de lucruri estetice în care intră, prin definiție, multe inefabile) –, așa ar putea fi cu *Învățăturile*... acestea scrise în limba liturgică – slavona –, înțeleasă doar de oamenii Bisericii și, în parte, de cancelariile domnești. O capodoperă, să admitem, care adună înțelepciunile lumii creștine din răsăritul Europei, cam în același timp, cu apariția primului text în limba română (celebra *Scrisoare a lui Neacșu* din 1521), într-un secol în care Rabelais publică *Gargantua și Pantagruel*, iar Montaigne scrie *Eseurile* sale – cea mai mare operă de meditație a Evului Mediu occidental.

<sup>3</sup> *Introducere* la ed. cit., București, Editura Minerva, 1971.

Ce ne spune azi această operă morală în care Edgar Papu, erudit analist al stilurilor românești, descoperă manifestări ale barocului timpuriu? Înainte de a vedea stilul, să sintetizăm formele conținutului, substanța acestei literaturi parenetice, cum îi spun vechiștii noștri<sup>4</sup>. Să spunem, mai întâi, că este o operă morală *predată* (*scrisă*, ne asigură naratorul) unui destinatar precis (Theodosie, viitorul Principe al Țării Românești) și boierilor de pe lângă Curtea Domnească. Naratorul este chiar Domnitorul țării, Neagoe Basarab, care în două rânduri (poate de mai multe ori) se recunoaște ca atare și chiar mai mult: se identifică, tot în două rânduri, cu autorul acestor prelegeri private cărora el le numește *Învățăături*... Le numește bine. Așa și sunt: *Învățăături*... cu un conținut religios și moral, adaptate unui scop ce este, spre binele narațiunii, mereu depășit. Scopul dintâi este să facă educația viitorului domnitor (Theodosie) și de acest lucru se ocupă chiar domnitorul, om cu experiență, trecut prin multe, decis să transmită ceea ce știe viitorului domnitor.

Autorul (naratorul) vorbește despre el, dar mai mult comunică un cod moral acceptat. De cine? De Dumnezeu, înaintea tuturor. Etica viitorului Principe trebuie să treacă, întâi, prin credința ortodoxă și, în toate situațiile, ea trebuie să fie plăcută lui Dumnezeu. Monarhul trebuie să fie, așadar, un om al religiei. El trebuie să comunice în toate momentele existenței lui cu divinitatea. Numai astfel va ajunge la „desăvârșire”. Idealul său este, să mai spunem o dată, idealul „omului desăvârșit și întreg” (în viziune isihastică). Un ideal și, legat de el, un cod moral pe care autorul îl definește și-l completează în toate capitolele cărții. Le-am semnalat deja. O sumă de virtuți și o listă lungă de interdicții (păcate) pe care omul trebuie să le respecte. Ele se regăsesc în mai toate scrierile morale ale Evului Mediu și, o parte dintre ele, intră și în preceptele Renașterii, cum s-a observat de mulți. Omul, pentru a se sui pe treapta desăvârșirii, trebuie, de pildă, să capete mai întâi „minte slobodă și chibzuită”, firea lui omenească, de regulă căzută, să se înalțe „pe deasupra îngerilor”. Este doar un sfat, o *învățătură* din acest extraordinar, în fond, tratat de morală practică și, prin nota lui religioasă, un tratat, indirect, de metafizică în spațiul răsăritean în care popoarele se mișcă des și culturile se interferează. Dominant este punctual de vedere al religiei ortodoxe, când este vorba de *moarte, frică*, sentimentul deșertăciunii și alte teme delicate. Iată cum este tratată frica, văzută ca o formă a „spaimii de gol” și un efect al părăsirii grației divine: „Și mă întâmpină frica de care mă temeam, și frica cea de noapte mă cuprinse și traiul vieții mele se întoarse întru suspini, iar eu strigai către Dumnezeu și nu mă auzi, chemai ajutor de la cel de sus și nu-mi veni. Că mă părăsiră și tată-mieu și muma-mea și frații și rudeniile și prietenii, toți mă lăsară singur între aceste nevoi și întristăciuni, fără-de mângâiere”.

<sup>4</sup> Cf. Dan Horia Mazilu: *Dicționarul general al literaturii române*, art. Neagoe Basarab, București, Editura Univers Enciclopedic, 2012.

Justificarea este, aici, existențială (splendidă), fără argumente metafizice. Este o temă pe care o dezvoltă mai ales filosofii, moraliștii și scriitorii. Edgar Papu găsește un argument pentru a semnala viziunea barocă în *Învățăturile lui Neagoe*. Eu aș vedea în aceste, repet, notații despre frică (frica dinaintea neantului) un adânc sentiment existențial, o intuiție a singurătății în fața morții. Revin: o operă, dar, pedagogică, un cod moral și, în subsidiar, metafizic, întrucât Neagoe ia în discuție și *blestematele chestiuni insolubile* (subiectele predilecte ale metafizicii, în toate timpurile), în fine, o carte de învățătură în care regăsim, sub forme, poate, elementare, dar regăsim, ceea ce se cheamă o filosofie de viață, concentrată – cum am precizat de mai multe ori – în jurul unui model uman, „omul desăvârșit și întreg”.

Și literatura directă și indirectă de unde vine? Prin ce se revelează? Din profunditatea gândirii și frumusețea limbajului ce se luptă încă, în această fază (secolul al XVII-lea, de când datează traducerea *Învățăturilor...*) cu imperfecțiunile gramaticii românești. O limbă, totuși, în bună parte coagulată, capabilă să exprime noțiunile mai complicate ale meditației teologice și ale reflecției morale. Neagoe, să se observe, nu folosește prea mult metafora biblică (așa cum va face mai târziu Antim Ivireanu în *Didahiile* lui), nici nu împodobește prea mult pomul stilului său sfântos și meditativ. Recurge la *pilde*, parabole, fabule și, în genere, nu se îndepărtează niciodată prea mult de preceptele cărților sfinte, dar, când este să-și comunice ideile, le comunică într-un mod mai simplu, fără să-și încarce fraza. Este, prin excelență, un spirit reflexiv, mintea lui este așezată și, după cum s-a putut constata, recomandă totdeauna *nemânia*, blândețea cuvântului, discreția în relațiile cu oamenii și frica de Dumnezeu, bineînțeles. Spre deosebire de frica de dinainte (frica existențială), care destabilizează, risipește ființa și paralyzează spiritul și întunecă sufletul, frica de Dumnezeu este stabilizatoare și rodnică. Ea stăpânește firea omenească și o poate înălța, mai citez o dată memorabila sintagmă, din suspinuri, „pe deasupra îngerilor”...

Cât de local, „răsăritean”, românesc – în fine – este spiritul acestor excepționale *Învățături...*, scrise (să admitem) de un domnitor cultivat, credincios, mare ctitor de mănăstiri, gospodar chibzuit și înțelept, zic, și cât de european este modelul „omului desăvârșit și întreg”? S-a ridicat de mai multe ori această chestiune cu precădere de către ultimele generații de cercetători ai fenomenului. Ce este cert și ce trebuie, cred, subliniat este faptul că *Învățăturile...* sintetizează ceea ce îndeobște numim înțelepciunea răsăriteană. Ele nu pun în discuție – sau n-am observat eu – problema originii noastre (cum fac, de regulă, cronicarii moldoveni și, în secolul al XVIII-lea, cărturarii prelați ardeleni, profesori de conștiință națională!), ele atacă (mă rog, discută) chestiuni de ordin moral și religios, vor să educe un viitor conducător și să impună, într-o lume plină de strâmbătăți și nesiguranță, un model de viață înțeleaptă. Ecuația ei începe cu cinstea și se încheie cu smerenia. Un șir lung de înțelepciuni ce exclude violența și fățaria, trufia și toate cele șapte păcate biblice. Cât de *răsăritene* sunt aceste precepte? Sunt, le regăsim

În mai toate scrierile de acest gen, pentru că toate izvodesc din scrierile creștine. Le regăsim și la Cantemir, combinate, acolo, mai mult cu ideile din filosofia antică. Interesant este faptul că Neagoe pune accentul pe blândețe și bunătate și recomandă insistent *milostenia* ca factor esențial în relațiile dintre indivizi. Se configurează în sfaturile lui o *etică a milosteniei*, putem zice. În ea se întrevede și omenia românească, dar și discreția (*să ai milă!*, dar *să nu te lauzi cu milostenia!*) și modestia, moderația, în genere, în toate. Neagoe detestă, în chip deosebit, *trufia* (primul, după cum știm, dintre păcatele de moarte, în viziunea creștină), cere modestie și îngăduință. Îngăduință înseamnă toleranță, toleranța înseamnă înțelegere și înțelegerea duce la pace și bunătate. Cam acesta este, în rezumat, lanțul determinărilor în logica răsăriteană. În centrul ei se află *înțelegerea*, zice patru secole mai târziu filosoful creștin Nae Ionescu. Noi, răsăritenii, tindem *să înțelegem* universul, pentru că vrem *să pățimim, să trăim* cu el, în timp ce occidentalii vor doar *să-l cunoască și să-l stăpânească*? O fi așa, o fi altfel? A înțelege nu înseamnă, oare, a cunoaște?

Neagoe nu-și pune în chip expres această chestiune, dar orientează toate *Învățăturile* sale în sensul înțelegerii și perfecțiunii, întregirii morale și spirituale a omului... Să ne amintim de sfaturile pe care le dă viitorului Principe și oamenilor lui, când se întâmplă să primească un sol străin. Să fie tăcuți, să asculte în liniște și, orice ar auzi, să nu arate pe fața lor întristare. Nici să sloboadă din gură cuvinte nepotrivite, *să-și tăinuiască* (un cuvânt esențial în vocabularul său moral) gândurile. Mai citez o dată frazele care lămuresc această strategie a tainei și a precauției: „Cuvântul iaste ca vântul: deaca iese din gură, nici într-un chip nu-l mai poți opri... Și toate cuvintele lui [ale solului] câte au zis, să le ții minte și nimeni să nu le știe. Că de-ți vor fi adus vești și cuvinte, măcar bune, măcar rele, să nu te întristezi, ci să ai față și chip vesel către toți”... Are de-a face acest scenariu al discreției cu scepticismul românesc sau cu complexul pe care românii îl au față de străini, mai toți biruitori, asupritori în vremea în care se desfășoară acest monolog pedagogic? Are sau nu are, nu pot să-mi dau seama, dar recomandările lui Neagoe, om, repet, hârșit de viață, domnitor lucid, spirit religios, sunt bune, intră în codul moral al Principelui european. Prudența este mama înțelepciunii, la Est, ca și la Vest, taina (tăcerea) este o virtute folositoare în Răsăritul pus de istorie mereu la încercare. Între altele, creează un bun nume și-l răspândește în lume.

Vorbeam de stilul acestei narațiuni ce unește elocința (oratoria) – virtute a retoricii medievale – cu finețea meditației morale. Edgar Papu o asociază, după cum am precizat, barocului timpuriu european<sup>5</sup>. Descoperă semne ale „barocului manuelin” în stilul Mănăstirii Curtea de Argeș (*semne ale exaltării și ale excesului*, semne de *maraviglia*, pe care le află și în arhitectura din vremea regelui portughez Manuel cel Mare sau cel Norocos etc.), trece, apoi, la *Învățăturile lui Neagoe...* și

<sup>5</sup> Vezi *Barocul ca tip de existență*, în vol. *Despre stiluri*, București, Editura Eminescu, 1986, cap. *Barocul lui Neagoe*, p. 250–257.

descifrează, în interiorul frazelor sfătoase, nuanțe ale talentului *discreției* unite cu *virtutea discreției*. Autorul crede că acestea fac parte din codul estetic și moral al barocului. *Frica*, de care am discutat mai înainte, *frenezia durerii* (venită pe filieră arabă), ideea spectacolului, imagistica, în genere, demnă și maiestooasă, toate acestea și altele, ar fi după Edgar Papu, o „expresie anticipatoare a marelui baroc”, de nuanță iberică. Cum să primim această ipoteză și această demonstrație stilistică? Nu-i, de altfel, singurul comentator care o face. Personal o accept, ca ipoteză de interpretare, nu mai mult. Totuși, câteva lucruri mă fac să mă îndoiesc de ea – cel puțin metodic și până la apariția unor argumente mai solid estetice. Și iată de ce: știm (de la Jean Rousset, de pildă, care a studiat poezia barocului francez) că simbolurile barocului sunt *Circe* și *Păunul*, adică simbolul metamorfozei și simbolul ostentației decorative. Aici ar intra ideea spectacolului de care vorbește Edgar Papu, dar...

Dar, lăsând deoparte arhitectura Mănăstirii Curtea de Argeș, cât de puternică este această viziune în *Învățăturile lui Neagoe*, care, să nu pierdem din vedere, fac sistematic, cu ostentație, putem spune, elogiul moderației și al modestiei, afurisesc trufia și, încă o dată, repudiază cu ostentație lipsa de măsură, fastul, în toate, începând cu comportamentul și închizând cu stilul de viață? Este limpede, modelul *omului desăvârșit și întreg* nu este construit pe ideea ostentației decorative și, dacă luăm în seamă morala din interiorul *Învățăturilor*, vedem că nici mobilitatea, metamorfoza nu sunt recomandate. Dimpotrivă, omul trebuie să fie statornic, auster, cumpătat, smerit (noțiuni, toate, ale unei civilizații a prudenței și a pudorii, cum este, în fapt, civilizația românească) și cum ne conștientizează înțeleptul, moderatul Neagoe, și cum ne sugerează, în fapt, modelul uman pe care îl propune: *Omul desăvârșit și întreg*.

Dar nu poate, mă întreb, ca idealul omului care ajunge la desăvârșire și se întregeste moral și spiritual prin râvnă, rugăciune, milostenie, cumpătare, austeritate etc., nu poate, zic, ca acest ideal să fie slujit într-un discurs (oral sau scris) cu exuberanțe stilistice specific barocului; și mai departe: modestia nu poate îmbrăca în scriitură hainele decorative excesiv, strălucitorului, freneziei retorice? Răspuns: ba bine că nu! Dar trebuie să dovedim cu argumente estetice, mai puțin (cu precauție, de se poate) prin analogii care, de multe ori, ne încântă spiritul fără să ne convingă propriu-zis. Vreau să spun că *Învățăturile...* acestea cu parfum de ceară topită din lumânări aprinse într-o modestă biserică valahă și cu înțelepciuni vechi, trecute prin limbajul unui om (un domnitor învățat sau un călugăr smerit și erudit), plac enorm la lectură, ne întorc în timp și ne sugerează reveriile unei lumi vechi, ce își caută, în nestatorniciile, blestemățiile și spaimele istoriei, un model de existență bazat pe ideea de perfecțiune și întregire a spiritului. Neagoe este, în fond, un moralist de clasă și, în substanța lui, un spirit liric melancolizant și lucid. Aserțiunile lui, fie că sunt creații proprii sau sunt luate de la alții, sunt memorabile, de o frumusețe austeră și demnă, neîncovoiate de disperare,



chiar și atunci când vorbesc de iminenta moarte. Un *monument de literatură politică, filosofică și elocvență, o capodoperă a literaturii noastre morale?* Putem spune toate acestea, dacă umflăm puțin cuvintele, dar fără a ne îndepărta prea mult de adevăr.

#### ABSTRACT

This article is about the teachings of Neagoe Basarab in regards to the behavior of the future ruler. They are presented as a manual for practical morals where the orthodox faith intertwines with the bravery, merging the attributes of the Saint with those of the Hero. The religious significances of this moral code can be found under double appearance, for both division of the virtues (“Indwelling of God”, fasting, patience, love, gentleness, humility) and meeting of sins (lack of moderation in regards to gastronomy, drinking, gossiping, laughter and women, believed to be behind the many sins). Besides the theological instruction, the teachings of Neagoe Basarab puts into the foreground a moralist who knows the pitfalls and subtleties of the language, the finesse of meditation and the skill to push ideas to metaphysics.

After Acad. Eugen Simion had commented the discursive levels of the chapters devoted to medieval diplomacy and art of the adorned speech (the parables and biblical parables), in the third part of this study the author focuses on the general meanings of the *Teachings* ...

Along with other specialists (Dan Zamfirescu, G. Mihăilă), the author believes that the paternity of the work belongs to Neagoe Basarab – even if specialists’ talks remain open – and this work, written in a liturgical language and translated into Romanian after a century, it has to be added to Romanian literary heritage.

This real treatise – with teachings addressed to those who aspire to become fulfilled and upright people – does not avoid any of the great virtues of the ruler (in which Neagoe Basarab embodies the heroism and sanctity vocations) and it is our first masterpiece.

**Key-words:** ruler, history, literature, model, masterpiece.